

Η ΠΕΡΙ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ *

Υ Π Ο
ΑΝΔΡΕΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ
Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΠΕΡΙ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

Π ρ ο λ ο γ ὄ μ ε ν α

Καὶ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου Κύπρου ἡ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία ἐνέχει ἰδιάζουσαν σημασίαν καὶ σοβαρότητα. Τοῦτο δέ, διότι ὁ ἱερός Πατήρ, καταπολεμῶν τὰς ποικιλωνύμους αἱρέσεις, ἀλίτνες συνετάραξαν τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, καὶ μάλιστα τὰς ἀντιτριαδικάς, φέρεται ἐν τῷ πεδίῳ τῆς περὶ ἁγίας Τριάδος διδασκαλίας λαμπρότατος μάρτυς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἡ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία δὲν προσεβλήθη ὑπὸ τῆς αἱρέσεως. Καθ' ὅσον ὅμως ἐπλήγη ἡ θεότης τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος ὑπὸ τῶν πνευματομάχων, ὁ Ἐπιφάνιος ἀντικρούων τὰς πνευματομαχικὰς αἱρέσεις, ὡς καὶ τὰς συναφεῖς ἀντιτριαδικάς, λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ ὀμιλήσῃ καὶ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, στήριζόμενος πρὸς τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἀρραγοῦς θεμελίου τῆς ἀγιογραφικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας.

Ὡς γνωστόν, οἱ Ῥωμαιοκαθολικοὶ ἐκτιμῶσι μεγάλως τὸν Ἐπιφάνιον Κύπρου, καθόσον νομίζουσιν, ὅτι ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ δύναται νὰ εὕρωσιν ἔρεισμα ὑποστηρίξεως τῆς περὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (Filioque) ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας αὐτῶν.

Σκοπὸς τῆς μετὰ χειῖρας μικρᾶς διατριβῆς ἡμῶν εἶναι ἡ ὡς οἶόν τε πληρεστέρα καὶ ἀντικειμενικωτέρα ἐξέτασις τῆς περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας τοῦ Ἐπιφανίου, καὶ ἡ κατάδειξις τοῦ βασιμίου ἢ μὴ τῶν εἰρημένων προσπαθειῶν τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς θεολογίας.

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 308 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

α) Ἡ περι ἁγίας Τριάδος διδασκαλία τοῦ Ἐπιφανίου.

Ὁ Ἐπιφάνιος ἔχων νὰ ἀντιπαλαίση κατὰ τῶν ἀντιτριαδικῶν αἱρέσεων, αἵτινες ἤρνοῦντο εἴτε τὴν θεότητα τῶν προσώπων εἴτε τὸ ἴδιον τῶν ὑποστάσεων τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, ἀναπτύσσει τὸ περι ἁγίας Τριάδος δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, ὠθούμενος κατὰ κανόνα ἐκ τῶν πολεμικῶν του σκοπῶν, ἰστάμενος ἕμως πάντοτε ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ἀρχαίας ἀποστολικῆς παραδόσεως, τῆς ὁποίας καὶ χρηματίζει ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ τῆς πίστεως μάρτυς πιστὸς καὶ πολῦτιμος.

Στοιχεῖα τοῦ περι ἁγίας Τριάδος δόγματος τοῦ Ἐπιφανίου εὐρίσκομεν εἰς τὰ ἀκόλουθα χωρία, ὡς καὶ εἰς ἕτερα, ἅτινα θέλομεν καταχωρίσει ἐφεξῆς, ἐξετάζοντες τὴν περι ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίαν αὐτοῦ.

1. Κατὰ Αἱρέσεων, κατὰ Σαβελλιανῶν 8. PG 41, 1061C:

«Ἔστι γὰρ ὁ Πατὴρ Πατήρ, ἔστιν ὁ Υἱὸς Υἱός, ἔστι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἅγιον Πνεῦμα, Τριάς οὐσα, μία θεότης, μία δοξολογία, μία κυριότης· ᾧ δόξα, τιμὴ, κράτος, Πατρὶ ἐν Υἱῷ, Υἱῷ ἐν Πατρὶ, σὺν ἁγίῳ Πνεύματι εἰς αἰῶνας αἰώνων».

Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τοῦ Ἐπιφανίου ἔχομεν τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα τοῦ δόγματος, ἅτινα οὗτος ἀντιβάλλει κατὰ τῆς Σαβελλιανικῆς κακοδοξίας: Τὸ ἴδιον τῶν θείων ὑποστάσεων συντρεχουσῶν εἰς Τριάδα προσώπων, τὴν μίαν θεότητα τῆς Τριάδος, πρὸς ἣν συνάπτονται ἐνιαία δοξολογία καὶ κυριότης, ἐν κράτος καὶ μία τιμὴ καὶ δόξα, ὡς καὶ τὴν ἀλληλενοίκησιν καὶ ἐμπεριχώρησιν τῶν θείων προσώπων.

2. Κατὰ Αἱρέσεων, κατὰ Ἀρειομανιτῶν 33. PG 42, 253C:

«Μία γὰρ ἔστιν ἡ Τριάς, μία ἡ δοξολογία, μία ἡ θεότης, μία ἡ κυριότης. Πατὴρ Πατήρ, Υἱὸς Υἱός, ἅγιον Πνεῦμα ἅγιον Πνεῦμα· οὐ συναλοιφὴ ἡ Τριάς, οὐ διεστῶσα τῆς ἰδίας αὐτῆς μονάδος, οὐκ ἔλλιπης τῆς τελειότητος, οὐκ ἀλλοία τῆς ἰδίας ιδιότητος, ἀλλὰ πάντα τελειότης, τρία τέλεια, μία θεότης».

Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ Ἐπιφάνιος, παραλλήλως πρὸς ὅσα εἶπεν ἐν τῷ προηγουμένῳ, παρέχει καὶ τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα τοῦ περι Τριάδος δόγματος: Ἐν τῇ Τριαδικῇ θεότητι δὲν ὑπάρχει συναλοιφὴ προσώπων οὔτε ἕμως καὶ διάστασις ἢ ἀποχωρισμὸς αὐτῶν, οἷον εἰ ἐπιμεριζομένης τῆς μιᾶς θεότητος. Προσέτι οὐδὲν τὸ ἔλλιπές ἢ ἀλλοῖον ὑπάρχει ἐν τῷ Τριαδικῷ Θεῷ, ἀλλὰ τρία πρόσωπα τέλεια, ἐν οἷς πληροῦται ἡ αὐτὴ θεία οὐσία.

3. Κατὰ Αἱρέσεων, κατὰ Ἀρειομανιτῶν 44. PG 42, 272BC:

«Γινώσκει τοῖνον ὁ Πατήρ, γινώσκει ὁ Υἱός, γινώσκει τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Οὐδὲν ἐν Πατρὶ διηλλαγμένον παρὰ τὸν Υἱόν, οὐδὲ ἐν Υἱῷ παρηλλαγμένον παρὰ τὸ Πνεῦμα, ὡς ἐν ἐκάστη τῶν προειρημένων αἱρέσεων ἐν χρεῖα καταστάντες ἀπεδείξαμεν, ἐξ ἀληθινῶν συστάσεων τὴν Τριάδα εἶναι μίαν θεότητα, καὶ μηδὲν ἔχειν ἐν ἑαυτῇ παρηλλαγμένον, ἀλλὰ τὸ πᾶν τελειότης, τρία τέλεια, μία δοξολογία καὶ μία κυριότης».

Ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου ἐξαιρεται ἡ κοινὴ καὶ ἐνιαία γνῶσις τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος, ἥτις εἶναι ἀπότοκος τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως αὐτῶν. Προσέτι ἐξαιρεται ἡ πραγματικότης τῶν θείων ὑποστάσεων συναγομένων εἰς ἄπειρον τελειότητα, εἰς ἣν ἀνήκει μία δοξολογία καὶ μία κυριότης.

4. Κατὰ Αἱρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀετίου, Ἀνατροπῆ Α. PG 42, 552B:

«Διὸ ἐνταῦθα περιλήψεται τῆς ταυτότητος τὸ κατὰ φύσιν ἐξ εὐαγγελικῆς μαρτυρίας, ὅτι πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἐμά ἐστι, τουτέστι· Θεὸς ὁ Πατήρ, Θεὸς ἐγώ· ζωὴ ὁ Πατήρ, ζωὴ ἐγώ· καὶ τὰ ἐξῆς πάντα ὅσα πρέπει Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, ἐν μιᾷ θεότητι, μηδὲν τῆς Τριάδος παρηλλαγμένον ἐχούσης».

Κατὰ τοῦ Ἀετίου ἀντεπερχόμενος ὁ Ἐπιφάνιος ἐξαιρεῖ ἐνταῦθα τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως (ὁμοούσιον) τῶν θείων προσώπων τῆς Τριάδος, ἣν συνάγει ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς. Τὰ θεῖα πρόσωπα εἶναι τὰ αὐτὰ κατὰ φύσιν, οὐδὲν δὲ παρηλλαγμένον ὑπάρχει ἐν αὐτοῖς.

5. Ἀγκυρωτὸς Ι. PG 43, 36AB:

«Εἷς γὰρ ἐστὶ Θεὸς Πατήρ ἐν Υἱῷ, Υἱὸς ἐν Πατρὶ σὺν ἁγίῳ Πνεύματι· καὶ διὰ τοῦτο ἅγιος ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος, Πατήρ ἀληθινὸς ἐνυπόστατος, καὶ Υἱὸς ἀληθινὸς ἐνυπόστατος, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἀληθινὸν ἐνυπόστατον, τρία ὄντα, μία θεότης, μία οὐσία, μία δοξολογία, εἷς Θεός. Ὄνόμασας Θεόν; συμπεριείληφας τῇ διανοίᾳ τὴν Τριάδα. Ἔσχες Πνεῦμα ἅγιον; κατηξίωσαι τῆς δυνάμεως τῆς πατρῴας καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐδόξασας τὸν Πατέρα; ἐσήμανας τὸν Υἱόν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ μὴ κατὰ συναλοιφῆν. Ἔστι γὰρ ὁ Πατήρ Πατήρ· ἐστὶν ὁ Υἱὸς Υἱός· ἐστὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἅγιον Πνεῦμα· ἀλλ' οὐκ ἡλλοτριωμένη ἡ Τριάς τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ταυτότητος. Τιμᾶται δὲ ὁ Πατήρ, καθὸ Πατήρ ἐστὶ· τιμᾶται ὁ Υἱός, καθὸ Υἱός ἐστὶ· τιμᾶται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὸ Πνεῦμα ἀληθές, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ».

Καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ Ἐπιφάνιος ἐξαίρει κατὰ τρόπον ἰδιάζοντα τὸν τὸ ἴδιον καὶ ἐπὶ μέρους τῶν θείων προσώπων, ὅσον καὶ τὴν οὐσιώδη ἐνότητα αὐτῶν. Τὰ πρόσωπα τῆς ἁγίας Τριάδος εἶναι ἐνυπόστατα, τρία τινα (κατὰ Σαβελλίου). Παρὰ ταῦτα συντρέχουσιν εἰς μίαν θεότητα καὶ οὐσίαν, εἰς ἣν ἀνήκει μία δοξολογία, ὡς εἰς ἓνα Θεόν. Τοσαύτη δ' εἶναι ἡ ἐνδοτάτη σχέσις τῶν προσώπων (ἐδραζομένη ἐπὶ τῆς ταυτότητος τῆς φύσεως), ὥστε ἐκ τοῦ ἐνὸς τούτων, νὰ συνονομάζηται ὀλόκληρος ὁ Τριαδικὸς Θεός. Παρὰ ταῦτα αἱ σχέσεις αὗται τῶν προσώπων ἐνυπάρχουσιν ἄνευ συγχύσεως καὶ συναλοιφῆς. Ὁ Πατὴρ παραμένει Πατὴρ, καὶ οὕτω τιμᾶται καὶ δοξάζεται, ὁ Υἱὸς Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἅγιον. Ἡ Τριάς δὲν εἶναι ἡλλοτριωμένη τῆς κατ' οὐσίαν ἐνότητος καὶ ταυτότητος.

6. Ἀ γ κ υ ρ ω τ ὸ ς ΙΖ'. PG 43, 45AB:

«Πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς μου ἐμὰ ἐστί, φησὶν ὁ αὐτὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιος Λόγος. Τίνα δὲ ἐστί τὰ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἡ ταῦτα; Τὸ Θεὸς τοῦ Πατρὸς ἐστί; τοῦτο καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ ζωὴ τοῦ Πατρὸς ἐστί; τοῦτο καὶ τοῦ Υἱοῦ. Τὸ φῶς τοῦ Πατρὸς; Δηλονότι καὶ τοῦ Υἱοῦ. Τὸ ἀθάνατον τοῦ Πατρὸς; ὡσαύτως καὶ τοῦ Υἱοῦ. Τὸ ἀκατάληπτον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ ἐστί. Εἰ τοίνυν τὰ τοῦ Πατρὸς, αὐτοῦ ἐστί, καὶ ἡ ἐν τῷ Πατρὶ γινῶσις, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ὑπάρχει».

Ἐνταῦθα αἱ ἰδιότητες τῆς θείας φύσεως ἀποδίδονται ἐν ἀπολύτῳ ἰσοτιμίᾳ εἰς ἅπαντα τὰ πρόσωπα τῆς τριαδικῆς θεότητος. Ἡ ἀπόδοσις αὕτη ἔχει ὡς ὑπόβαθρον αὐτῆς τὴν ἀπόλυτον κατὰ φύσιν ταυτότητα τῶν προσώπων. Περὶ τῶν αἰδίων ὑποστατικῶν ιδιωμάτων αὐτῶν οὐδὲν λέγει ὁ ἱερός Πατὴρ.

7. Ἀ γ κ υ ρ ω τ ὸ ς KB. PG 43, 57D-60A:

«Ἡ Τριάς ἁγία ἀριθμουμένη, Τριάς ἐν ἐνὶ ὀνόματι ἀριθμουμένη! Οὐ γὰρ λέγεται ἓνας, καὶ δυάς, οὐδὲ μονάς καὶ μονάς· ἀλλὰ, μονάς ἐν Τριάδι, καὶ Τριάς ἐν μονάδι, μονοειδῶς, μονωνύμως, εἰς Θεὸς Πατὴρ ἐν Υἱῷ, Υἱὸς ἐν Πατρὶ, σὺν ἁγίῳ Πνεύματι».

Ὁ ὅρος Τριάς ἐν μονάδι καὶ μονάς ἐν Τριάδι ἀποδίδει σύνολον τὸ μυστήριον τῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας τῆς θείας ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθείας. Καὶ ἡ μὲν μονάς ἀντικρούει τὰς περὶ Θεοῦ πολυθεϊστικὰς παραστάσεις τῆς εἰδωλολατρίας καὶ τοῦ ἔθνισμοῦ, ἡ δὲ Τριάς ἀναιρεῖ τὰ ἀσφυκτικὰ περὶ ἐνότητος τοῦ Θεοῦ διδάγματα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Καὶ λέγεται μὲν ὁ Θεὸς μονοειδῶς καὶ μονωνύμως, οὐχ ἤττον ὅμως ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσι τρεῖς ἐπὶ μέρους καὶ ἴδιαι ὑποστάσεις, αἵτινες, λόγῳ ταυτότητος τῆς φύσεως, ἐνοικοῦσι καὶ ἐμπεριχωροῦσιν ἀλλήλας.

8. Ἀ γ κ υ ρ ω τ ὸ ς ΚΔ'. PG 43, 61BC:

«Ὅρα δέ, ἀγαπητέ ἀδελφέ, πῶς τὰ πάντα ἠρίθμησαν Πνεύματι ἁγίῳ φερόμενοι, καὶ οὐκ ἠρίθμησαν Υἱὸν ἐν τοῖς ποιήμασιν, ἄλλ' οὔτε ἅγιον Πνεῦμα· ἀλλ' ἔγνωσαν τὴν αὐτὴν θεότητα ἐν Τριάδι, καὶ τὴν αὐτὴν Τριάδα ἐν μιᾷ θεότητι· καὶ ἐδόξασαν Πατέρα ἐν Υἱῷ, καὶ Υἱὸν ἐν Πατρὶ σὺν ἁγίῳ Πνεύματι, μίαν ἁγιαστίαν, μίαν λατρείαν, μίαν θεότητα, μίαν δοξολογίαν».

Τὰ αὐτὰ περίπου ἐξαίρει καὶ ἐνταῦθα ὁ ἱερός Πατήρ, ἥτοι τὴν μίαν οὐσίαν τῆς θεότητος καὶ τὴν ἀλληλενοίκησιν τῶν προσώπων, ἅτινα συνδέει ἡ αὐτὴ ἁγιαστία, ἡ αὐτὴ λατρεία καὶ ἡ αὐτὴ δοξολογία.

9. Ἀ γ κ υ ρ ω τ ὸ ς ΡΙΗ'. PG 43, 232A:

«Ἡμεῖς δὲ οἶδαμεν Πατέρα Πατέρα, Υἱὸν Υἱόν, ἅγιον Πνεῦμα ἅγιον Πνεῦμα, Τριάδα ἐν ἐνότητι. Μία γὰρ ἐνότης ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, μία οὐσία, μία κυριότης, ἐν θέλημα· μία Ἐκκλησία, ἐν βάπτισμα».

Καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐξαιρονται τὰ αὐτὰ στοιχεῖα τοῦ δόγματος, ἥτοι ἡ ἐνότης τῆς οὐσίας καὶ τὸ τριαδικὸν τῶν ὑποστάσεων. Ὁ εἷς κατ' οὐσίαν Θεὸς ἔχει ἐν θέλημα καὶ μίαν κυριότητα, ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς χάριτος ὑπάρχει μία Ἐκκλησία, ἐν βάπτισμα, μία πίστις.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν βασικαῖς γραμμαῖς τὰ περὶ ἁγίας Τριάδος διδάγματα τοῦ Ἐπιφανίου. Ταῦτα συγκεντροῦνται περίξ δύο βασικῶν σημείων, ἥτοι περὶ τὴν ἐνότητα τῆς θείας οὐσίας καὶ τὸ τριαδικὸν τῶν ὑποστάσεων. Ἀμφότερα τὰ σημεῖα ταῦτα προσέβαλλον αἱ τριαδολογικαὶ αἱρέσεις τῆς ἐποχῆς του, δι' ὃ καὶ ὁ Ἐπιφάνιος, ἀχθεῖς εἰς τὴν ἀνάγκην, ὅπως πολεμήσῃ αὐτάς, διετύπου παρεμπιπτόντως ἐν τοῖς ἔργοις του καὶ ὄψεις τινὰς τοῦ περιμάχου δόγματος τῆς πίστεως. Ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τριαδικός. Εἶναι μόνος ἐν Τριάδι καὶ Τριάς ἐν μονάδι. Αἱ ὑποστάσεις τῆς Τριάδος εἶναι πραγματικά, τὰ θεῖα πρόσωπα ἀληθῆ καὶ ἐνυπόστατα. Τοῦτο ἐξαίρει ὁ ἱερός Πατήρ ἀνά πᾶν βῆμα ἐν τοῖς ἔργοις του, ἀντικρούων τὴν Σαβελλιανικὴν κακοδοξίαν, ἥτις ἠφάνιζε τὴν πραγματικότητα τῶν θείων ὑποστάσεων. Ὡς ἐπὶ μέρους καὶ ἴδια τὰ θεῖα πρόσωπα οὐδεμίαν σύγχυσιν ἢ συναλοιφήν ὑφίστανται τῶν ὑποστατικῶν των ιδιωμάτων. Παρὰ ταῦτα δὲν παύουσι νὰ εἶναι φορεῖς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θείας οὐσίας. Τὸ ὁμοούσιον τῶν προσώπων ἀντέβαλλε σφοδρῶς ὁ Ἐπιφάνιος κατὰ τῶν ἀνομοίων καὶ τῶν συναφῶν αἱρέσεων, αἵτινες προσέβαλλον τὴν ἐν τῇ Τριάδι ταυτότητα οὐσίας καὶ φύσεως τῶν προσώπων. Ἐν τοῖς προσώποις πληροῦται ἡ αὐτὴ κατὰ πάντα οὐσία καὶ φύσις, ὥστε νὰ ἔχωμεν ἓνα κατ' οὐσίαν

Θεόν, εἰς τρία ὅμως πρόσωπα ἢ τρεῖς ὑποστάσεις γνωριζόμενον. Συνέπεια τῆς φυσικῆς ταυτότητος τῶν προσώπων εἶναι ἡ ἀλληλενοίκησις ἢ ἐμπεριχώρησις αὐτῶν. Τοσοῦτον δὲ στενὴ καὶ ἐνδοτάτη εἶναι ἡ ἀλληλενοίκησις, ὥστε ἡ ὀνομασία τοῦ ἑνὸς προσώπου νὰ συνεπιφέρῃ τὴν ὀνομασίαν καὶ τῶν ὑπολοίπων. Τὰ θεῖα πρόσωπα, ὡς ὁμοούσια καὶ ἐμπεριχωροῦντα ἄλληλα, ἔχουσι τὴν αὐτὴν βούλησιν καὶ τὴν αὐτὴν γνῶσιν, τὸ αὐτὸ κράτος καὶ τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν, τὴν αὐτὴν ἀγιαστίαν (καθαρότητα, ἀγιωσύνην) καὶ τὴν αὐτὴν δόξαν, εἰς αὐτὰ δ' ἀνήκει ἡ αὐτὴ δοξολογία καὶ ἡ αὐτὴ λατρεία. Ἡ θεῖα οὐσία εἶναι ἀναλλοίωτος καὶ ἄτρεπτος. Τὰ θεῖα πρόσωπα διαιροῦνται ἀδιαστάτως καὶ ἡγῶνται ἀδιαιρέτως.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν βασικαῖς γραμμαῖς τὰ περὶ ἁγίας Τριάδος διδάγματα τοῦ Ἐπιφανίου. Σημεῖά τινα τοῦ δόγματος θέλομεν ἶδει ὁμοίως καὶ ἐν τῆς ἐξῆς:

β) Ἡ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία τοῦ Ἐπιφανίου.

Ἡ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία τοῦ Ἐπιφανίου παρουσιάζει ὀλιγωτέρας δυσχερείας ἢ ὅσας ἡ ἀντίστοιχος διδασκαλία Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας. Κεντρικὸν σημεῖον αὐτῆς εἶναι ἡ ἀγιογραφικὴ περὶ ἐκπορεύσεως διδασκαλία, συγκεκριμένως δὲ ἡ Κυριακὴ περὶ ἁγίου Πνεύματος θεολογία, ἣτοι ἡ ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσις καὶ ἡ ἐξ Υἱοῦ λήψις τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Πέριξ τῶν δύο τούτων βωσικῶν σημείων τῆς πίστεως ὁ ἱερὸς Πατὴρ ὑφαίνει καὶ τὰ ἄλλα περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος σημεῖα τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι ἀναντίρρητον τὸ γεγονός ὅτι, εἰ καὶ εἰς μικρότερον βαθμὸν ἢ ὅσον παρὰ τῷ ἱερῷ Κυρίλλῳ Ἀλεξανδρείας, παρουσιάζεται ἐνιαχοῦ καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἐπιφανίου ἀσάφειά τις καὶ ἀμφιλογία, κυρίως περὶ τὴν χρησιμοποιομένην ὀρολογία, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐνθαρρύνει τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς, ὅπως προστρέχωσι προθύμως εἰς τὰ ἔργα του, καὶ ἀντλῶσιν ἐκεῖθεν ἐπιχειρήματα πρὸς στήριξιν τῆς περὶ Filioque πεπλανημένης δοξασίας των.

Ἄς ἴδωμεν ὅμως τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ Ἐπιφανίου.

1. Κατὰ Αἰρέσεων, Κατὰ Φρυγαστῶν ΚΗ'. PG 41, 876A.

«Πολλὴ ἐστὶ τῆς ἀπάτης ἡ τύφλωσις, καὶ μέγας ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ὁ κατὰ πάντα τρόπον ἡμᾶς συνετίζων, εἰς τὸ εἰδέναι ποῖα τὰ ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου λελαλημένα, πῆ μὲν ἐκ προσώπου Πατρὸς, πῆ δὲ ἐκ προσώπου Υἱοῦ, πῆ δὲ ἐκ προσώπου τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ εἰ τὸ ἐν Μαξιμίλλῃ Πνεῦμα ἅγιον ἦν, οὐκ ἀπηγόρευε τὰ ἴδια ῥήματα. Ἐν γάρ ἐστι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ διαίρουν ἐκάστῳ ὡς βούλεται. Λέγεται δὲ Πνεῦμα εὐσεβείας, καὶ λέγεται εἶναι Πνεῦμα Χριστοῦ,

καὶ Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον, οὐκ ἀλλότριον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὄν».

Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ Ἐπιφάνιος ἀντεπερχόμενος κατὰ τῶν Μοντανιστῶν (Φρυγαστῶν) τῶν ἀντιποιοιμένων τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐκτὸς τῶν κόλπων τῆς καθολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἐξαίρει τὴν μοναδικότητα τοῦ Πνεύματος, ὅπερ ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ ἡ μὲν ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαμβάνει χώραν ἐπὶ τοῦ αἰδίου ὑπαρκτικοῦ πεδίου τῶν ὑποστάσεων, ἐνῶ ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λῆψις τελεῖται ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς εἰς τὸν κόσμον ἀποστολῆς τοῦ Παρακλήτου, συμφώνως πρὸς τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου. Τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ λῆψιν τοῦ Πνεύματος ἀείποτε συνδέει ὁ Ἐπιφάνιος πρὸς τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν, ἀναπαράγων ἐν τούτῳ πιστῶς τὴν οὐσίαν τῆς Κυριακῆς διδασκαλίας. Τὸ Πνεῦμα παραλλήλως δὲν εἶναι ἀλλότριον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν τῆς οὐσίας λόγον.

2. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Νοητιανῶν 4. PG 41, 1000BCD:

«Καὶ πάλιν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Ἐὰν ἀπέλθω, ἐκεῖνος ἔρχεται, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. Πολὺ δὲ σαφέστατόν ἐστι τοῦτο τό, Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ἐκεῖνος ἔρχεται. Οὐκ εἶπεν· Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ἐγὼ ἔρχομαι· ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ, ἐγὼ, καὶ ἐκεῖνος, ἐσήμανεν ἐνυπόστατον τὸν Υἱόν, ἐνυπόστατον τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ πάλιν· Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Ἴνα δείξῃ ἐνυπόστατον τὸν Πατέρα, ἐνυπόστατον τὸν Υἱόν, ἐνυπόστατον τὸ ἅγιον Πνεῦμα... Διὰ δὲ τὸ μὴ νομίζεσθαι συναλοιφὴν εἶναι πρὸς τὸν Υἱόν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, σχηματίζεται ἐν εἴδει περιστερᾶς, διὰ τὸ ὀπτάνεσθαι φύσει ἐνυπόστατον τὸ Πνεῦμα».

Καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἐπιφάνιος ἐξαίρει τὰ περὶ ἐκπορεύσεως ἐκ Πατρὸς καὶ λήψεως ἐξ Υἱοῦ διδάγματα τῆς Κυριακῆς θεολογίας. Εἰς ἐπίμετρον ἐξαίρεται τὸ τε ἐνυπόστατον τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος καὶ ἡ ἄνευ συναλοιφῆς ἢ συγχύσεως κατ' ἰδίαν ὑπαρξεις τούτων ἐν τῇ Τριάδι.

3. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Νοητιανῶν 4. PG 41, 1001AB:

«Ἄλλὰ τί φάσκεῖς, ὦ οὗτος; Μὴ πολυθεῖαν ἠγάσαντο οἱ τὸ σέβας ἀληθινῶς τῇ Τριάδι προσφέροντες, οἵτινές εἰσιν υἱοὶ τῆς ἀληθείας, καὶ τῆς μόνης καθολικῆς Ἐκκλησίας; Καὶ οὐχ οὕτως. Τίς γὰρ οὐ χαίρει ἓνα Θεὸν εἶναι τῆς ἀληθείας Πατέρα παντοκράτορα ἐξ οὐπερ ὁ μονογενῆς Υἱὸς ἐν ἀληθείᾳ Θεὸς Λόγος, ἐνυπόστατος Λόγος γεγεννημένος ἀληθινὸς ἐξ αὐτοῦ ἀνάγκως καὶ ἀχρόνως; Διὸ ἓνα Θεὸν ἀσφαλῶς κηρύττει ἡ Ἐκκλησία, Πατέρα

καὶ Υἱόν. Διότι ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί, καὶ οἱ δύο ἐν ἑσμεν, τουτέστι μία θεότης, καὶ ἐν θέλημα, καὶ μία κυριότης. Ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται, ἐνυπόστατον ὄν, καὶ ἐν ἀληθείᾳ τέλειον Πνεῦμα τὸ τῆς ἀληθείας, τὸ φωτίζον τὰ πάντα, τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ. Διὸ μίαν θεότητα οἶδεν ἡ Ἐκκλησία· εἰς Θεὸς ὁ τῆς ἀληθείας Πατὴρ, Πατὴρ τέλειος ἐνυπόστατος, Υἱὸς τέλειος ἐνυπόστατος, καὶ ἅγιον Πνεῦμα τέλειον ἐνυπόστατον, μιᾷ δεσποτεία, μιᾷ κυριότητι».

Ἐν τῷ θαυμασίῳ τούτῳ περὶ ἁγίας Τριάδος χωρίῳ ὁ Ἐπιφάνιος, παραλλήλως πρὸς τὸ ἐνυπόστατον τῶν θείων προσώπων καὶ τὴν ἐνότητα τῆς θείας φύσεως ἐν τῇ Τριάδι, ἐξαίρει ἐναργῶς καὶ τὰ ὑποστατικά τῶν θείων προσώπων ἰδιώματα, συγκεκριμένως τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀναρχον καὶ ἄχρονον γέννησιν τοῦ ἐνυποστάτου Λόγου, ὡς καὶ τὴν ἄχρονον ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ ἐνυποστάτου Πνεύματος. Τὸ τῆς ἀληθείας Πνεῦμα τὸ τέλειον καὶ φωτιστικόν, λαμβάνει ἐν χρόνῳ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἵνα ἐπιτελέσῃ τὸν ἁγιασμὸν καὶ φωτισμὸν τῶν πάντων. Καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἐπιφάνιος συνδέει ἐκπόρευσιν καὶ λήψιν, κατὰ τὸ σχῆμα τῆς Κυριακῆς θεολογίας. Παραλλήλως τὸ Πνεῦμα χαρακτηρίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Χριστοῦ, ἀσφαλῶς κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον. Αἱ τρεῖς ὑποστάσεις συντρέχουσιν, εἰς μίαν θεότητα (μίαν φύσιν, οὐσίαν), εἰς ἣν ἀνήκει μιᾷ δεσποτεία καὶ μιᾷ κυριότης.

4. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Σαβελλιανῶν 3 καὶ 4. PG 41, 1053ABCD:

«Ἐν πᾶσι δὲ τούτοις ἐνέπνευσεν ὁ τῶν ἀνθρώπων ἀντίπαλος ἀπ' αἰῶνος, ἵνα τὸν μὲν οὕτως, τὸν δὲ οὕτως, τοὺς πλείους δὲ ὁμοῦ ἀπατήσῃ καὶ πλανήσῃ ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀληθείας. Καὶ ὅτι μὲν ἀληθῶς εἰς ἔστι Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἕτερος, σαφῶς ἐν τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ ὁμολόγηται, καὶ συμπεφώνηται. Ὅτι οὐ πολυθεῖαν εἰσηγοῦμεθα· ἀλλὰ μοναρχίαν κηρύττομεν. Μοναρχίαν δὲ κηρύττοντες, οὐ σφαλλόμεθα, ἀλλὰ ὁμολογοῦμεν τὴν Τριάδα, μονάδα ἐν Τριάδι, καὶ Τριάδα ἐν μονάδι, μίαν θεότητα Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος. Οὐ γὰρ ὁ Υἱὸς ἑαυτὸν ἐγέννησεν· οὐδὲ ὁ Πατὴρ μεταβέβληται ἀπὸ τοῦ Πατῆρ, τοῦ εἶναι Υἱός· οὐδὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Χριστὸν ἑαυτὸν πρόποτε ὠνόμασεν· ἀλλὰ «Πνεῦμα Χριστοῦ, καὶ διὰ Χριστοῦ διδόμενον, ἀπὸ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον. Ἐνυπόστατος ὁ Πατὴρ, ἐνυπόστατος ὁ Υἱός, ἐνυπόστατον τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἀλλὰ οὐ συναλοιφῆ ἡ Τριάς, ὡς Σαβέλλιος ἐνόμισεν, οὔτε ἡλλοιω-

μένη τῆς ἰδίας αἰδιότητος καὶ δόξης, ὡς ὁ Ἄρειος κενοφωνῶν ἐδογματίσεν· ἀλλ' αἰ μὲν ἦν Τριάς Τριάς, καὶ οὐδέποτε ἡ Τριάς προσθήκην λαμβάνει, μία οὖσα θεότης, μία κυριότης, μία δοξολογία οὖσα, ἀλλὰ Τριάς ἀριθμουμένη, Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα. Οὐχ ὡς ἐν τι τρισὶν ὀνόμασι κεκλημένον, ἀλλὰ ἀληθῶς τέλεια τὰ ὀνόματα, τέλειαι αἱ ὑποστάσεις, οὐδὲν παρηλλαγμένον. Πατὴρ δὲ αἰεὶ Πατὴρ, καὶ οὐκ ἦν καιρὸς ὅτε οὐκ ἦν ὁ Πατὴρ Πατὴρ, τέλειος ὢν αἰεὶ. Πατὴρ ἐνυπόστατος, καὶ Υἱὸς αἰεὶ τέλειος ὢν, αἰεὶ ἐνυπόστατος, ἐκ Πατρὸς ἐν ἀληθείᾳ γεγεννημένος ἀνάρχως καὶ ἀχρόνως, καὶ ἀνεκδιηγῆτως, οὐ συνάδελφος τῷ Πατρὶ, οὐκ ἀρξάμενος τοῦ εἶναι, οὐδὲ διαλιπὼν ποτε, αἰεὶ δὲ γνήσιος Πατρὶ συνυπάρχων, ἐκ Πατρὸς ἀχρόνως γεγεννημένος, ἴσος ὢν Θεὸς ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸς ἀληθινὸς ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθεὶς οὐ κτισθεὶς. Ἄλλὰ οὐκ αὐτὸς Πατὴρ, οὐδὲ ὁ Πατὴρ αὐτὸς Υἱός. Εἰ δὲ Θεὸς Πατὴρ, καὶ Υἱός, καὶ ἅγιον Πνεῦμα».

Τὸ προκείμενον ἡμῖν χωρίον εἶναι ἐξόχως σημαντικόν. Ἐν αὐτῷ ὁ Ἐπιφάνιος συνοψίζει ἀριστοτεχνικώτατα τὴν περὶ ἁγίας Τριάδος διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Τὴν διδασκαλίαν ταύτην διατυποῖ ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ κατὰ τῶν δύο καιριῶν πολεμιῶν τοῦ περὶ ἁγίας Τριάδος δόγματος τῆς Ἐκκλησίας, ἦτοι τοῦ Ἄρειανισμοῦ καὶ τοῦ Σαβελλιανισμοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τοῦ Ἄρειανισμοῦ ἐξαίρει τὴν ἄχρονον ἐκ Πατρὸς γέννησιν τοῦ Λόγου, ὅστις εἶναι ἴσος κατὰ πάντα τῷ Θεῷ Πατρὶ, αἰδιον γέννημα καὶ οὐ ποίημα. Κατὰ δὲ τοῦ Σαβελλίου ἐξαίρει τό τε πραγματικόν καὶ τὸ αἰδιον τῶν θείων ὑποστάσεων, αἵτινες ὑπάρχουσιν ἐν τῇ θεότητι ἄνευ συναλοιφῆς καὶ συγχύσεως. Ἐν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι οὐδαμῶς ὑφίσταται πολυθεΐα, ἀλλ' ἐπικρατεῖ ἡ μοναρχία, ἥτις καὶ ἐντοπίζεται ἐν τῇ πηγαίᾳ θεότητι τοῦ Πατρὸς. Αἱ ὑποστάσεις δὲν εἶναι αὐθύπαρκτοι ἐν τῇ Τριάδι, ἀλλὰ προέρχονται ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς. Εἶναι δὲ καὶ ἀμετάβλητοι. Οὕτως ὁ Υἱὸς γεννᾶται αἰδίως παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐνῶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται μὲν ἀχρόνως ἐκ τοῦ Πατρὸς, δίδεται ὅμως καὶ διὰ Χριστοῦ, καθ' ὅσον λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δὲν εἶναι ἐκ Χριστοῦ (ἐξ Υἱοῦ), ἀλλ' εἶναι Πνεῦμα Χριστοῦ, τοῦθ' ὅπερ ὑφηγεῖται ἡ ταυτότης τῆς φύσεως καὶ τὸ ὁμοούσιον. Σαφέστερον δὲν ἠδύνατο νὰ διατυπωθῇ ἡ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος πίστις τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς (ὑπαρκτικῆ αἰδιος σχέσις), δίδεται διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ (σχέσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν κόσμον), εἶναι δὲ Πνεῦμα Χριστοῦ (ὁμοούσιον, κοινότης φύσεως). Τὰ τοιαῦτα σαφῆ καὶ ἀναντίρρητα χωρία τοῦ Ἐπιφανίου δέον νὰ ἔχωμεν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν, ὡσάκις ἀπαντῶμεν παρ' αὐτῷ χωρία συγκεχυμένα καὶ ἀμφίβολα, περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν ἶδει σχετικῶς ἐν τῇ οἰκείᾳ παραγράφῳ τῆς μετὰ χεῖρας διατριβῆς ἡμῶν.

5. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Σαβελλιανῶν 3 καὶ 4.
PG 41, 1053D-1056A:

«Ἄει γὰρ τὸ Πνεῦμα σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, οὐ συνάδελφον Πατρὶ, οὐ γεννητὸν, οὐ κτιστὸν, οὐκ ἀδελφὸν Υἱοῦ, οὐκ ἔγγονον Πατρὸς, ἐκ Πατρὸς δὲ ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον, οὐκ ἀλλότριον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς θεότητος, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἐνυπόστατον αἰὶ Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα θεῖον, Πνεῦμα δόξης, Πνεῦμα Χριστοῦ, Πνεῦμα Πατρὸς. Τὸ γὰρ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν· καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν. Τρίτον τῆ ὀνομασίᾳ, ἴσον τῆ θεότητι, οὐκ ἡλλοιωμένον παρὰ Πατέρα καὶ Υἱόν, σύνδεσμος Τριάδος, ἐπισφραγὶς τῆς ὁμολογίας».

Καὶ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἐπιφανίου εἶναι ἐξ ἴσου σημαντικόν, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἣν διατυποῖ θαυμασίως. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὑπάρχει ἀείποτε παρὰ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, εἶναι ἀναρχον καὶ ἀτέδιον. Δὲν εἶναι οὔτε γεννητὸν οὔτε κτιστὸν. Τὸ μὲν πρῶτον διαστέλλει τοῦτο τοῦ Υἱοῦ, τὸ δὲ δευτέρον τῶν κτισμάτων. Δὲν εἶναι οὔτε ἀδελφὸν τοῦ Υἱοῦ οὔτε ἔγγονον τοῦ Πατρὸς. Ὁ τελευταῖος οὗτος χαρακτηρισμὸς ἀποκλείει πᾶσαν ἰδέαν προελεύσεως τοῦ Πνεύματος ἐξ Υἱοῦ. Ἐὰν ὄντως τὸ Πνεῦμα προήρχετο (ἐξεπορεύετο) ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τότε ὁ Πατὴρ θὰ ἦτο πάππος τοῦ Πνεύματος, ὡς γεννῶν τὸν Υἱόν, ἐξ οὗ προκύπτει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τὸ Πνεῦμα, ὡς ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ λαμβάνον ἐκ τοῦ Υἱοῦ, εἶναι ὁμοούσιον αὐτοῖς, δὲν εἶναι ἀλλότριον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἀκριβῶς ταύτῃ δέον νὰ ἐκλάβωμεν καὶ τὴν ἐν τῷ χωρίῳ φράσιν «ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ». Ἐὰν ἡ φράσις εἶχε καὶ πόρρωθεν ἔστω τὴν ἰδέαν τῆς ἐκ τοῦ Υἱοῦ προελεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὁ Ἐπιφάνιος θὰ περιέπιπτε εὐθὺς εἰς δεινὴν ἀντίφασιν πρὸς ἑαυτόν. Τὸ Πνεῦμα, ὡς ὁμότιμον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, εὐρίσκεται συντεταγμένον αὐτοῖς, τρίτον δὲ τῆ ὀνομασίᾳ ἐν τῇ τριαδικῇ θεότητι.

6. Κατὰ Αἰρέσεων κατὰ Σαβελλιανῶν 7, PG 41, 1060A:

«Ἐφη γὰρ ὡς ἀληθῶς· Ἐγὼ εἰμι ὁ πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι ὁ μετὰ ταῦτα, καὶ πλὴν μου οὐκ ἔστιν ἕτερος. Ὡς ἀληθῶς γὰρ οὐκ εἰσι πολλοὶ θεοί, ἀλλ' εἷς Θεὸς ὁ πρῶτος, καὶ ὁ μετὰ ταῦτα, Πατὴρ, καὶ Υἱός, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, οὐ συναλοιφῆ οὔσα ἡ Τριάς, οὐδὲ διηρημένη τῆς ἑαυτῆς ταυτότητος, ἀλλὰ Πατὴρ ἀληθῶς γενήσας Υἱόν, καὶ Υἱὸς ἀληθῶς γεννηθεὶς ἐκ Πατρὸς ἐνυπόστατος ἀνάρχως καὶ ἀχρόνως· καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἀληθῶς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, τῆς αὐτῆς θεότητος, ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον ἀεὶ, εἷς Θεὸς ὁ πρῶτος καὶ ὁ μετὰ ταῦτα».

Καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐξάιρεται κατὰ τοῦ Σαβελλίου ἡ πραγματικότης τῶν ἐπὶ μέρους ὑποστάσεων τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Τὰ θεῖα πρόσωπα δὲν συγγέγονται μεταξύ των, ἀλλ' εἶναι σαφῶς ἴδια ἐν τῇ Τριαδικῇ θεότητι. Ὁμοίως ἐξαιρονται ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ αἱ ἀίδιοι ὑποστατικαὶ σχέσεις τῶν προσώπων τῆς Τριάδος. Ὁ Υἱὸς γεννᾶται ἀνάρχως καὶ ἀχρόνως ἐκ τοῦ Πατρὸς. Τὸ δὲ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα, ὁμόθεον αὐτοῖς, ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ ἐνταῦθα ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Πνεύματος ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ὑπαρκτικῆς σχέσεως τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύσεως καὶ τῆς ἐξ Υἱοῦ λήψεως. Ἐν τῷ σχήματι τούτῳ ἡ ἐκ ἀναφέρεται εἰς τε τὸν Πατέρα καὶ εἰς τὸν Υἱόν. Καὶ εἰς μὲν τὸν Πατέρα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐκπορεύσεως, εἰς δὲ τὸν Υἱόν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς λήψεως. Οἰαδήποτε μετακίνησις τῆς προθέσεως (ἐκ) ἐκ τῶν πλαισίων τῆς Κυριακῆς περὶ τοῦ Πνεύματος διδασκαλίας, θὰ μετετόπιζε ταύτην εἰς πεδία (ἀίδιον ἐκπόρευσις) παντελῶς ξένα πρὸς τὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ Ἐπιφανίου.

7. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἱερακιτῶν 2. PG 42, 176AB:

«Περὶ δὲ τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα οὐ φάσκει κατὰ τὸν Ὀριγένην· ἀλλὰ πιστεύει ὄντως τὸν Υἱὸν ἐκ Πατρὸς γεγεννημένον· καὶ περὶ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐκ Πατρὸς εἶναι».

Ἐνταῦθα ὁ Ἐπιφάνιος, στηλιτεύων τὰς δόξας τοῦ Ἱερακα (Ἱερακος;) προσκειμένου εἰς τὰ κακόδοξα διδάγματα τοῦ Ὀριγένους, λέγει ὅτι οὗτος ὡς πρὸς τὰ ὑποστατικὰ τῶν θείων προσώπων ιδιώματα πιστεύει ὀρθῶς, ὅτι δηλαδὴ ὁ μὲν Υἱὸς γεννᾶται ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς (ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς).

8. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἱερακιτῶν 7. PG 42, 181C:

«Ἀλλὰ κἄν τε οὐ λέγομεν τὸ Πνεῦμα γεγεννημένον, ἐπειδὴ μονογενὴς ὁ Υἱός, ἀλλὰ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνον, φησὶν ὁ Χριστός. Τὸ γοῦν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνον, ἀπάτωρ οὐ δύναται εἶναι».

Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ Ἐπιφάνιος ἀντιδιαστέλλει σαφῶς τὴν γέννησιν, ἀρμόζουσαν εἰς τὸν Υἱόν, ἀπὸ τῆς ἐκπορεύσεως, ἀρμοζούσης εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἐκπόρευσις ἐκ Πατρὸς καὶ λήψις ἐξ Υἱοῦ συνάπτονται καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς σχέσεις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὰ ἕτερα πρόσωπα τῆς ἁγίας Τριάδος.

9. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀρειομανιτῶν 18. PG 42, 229BC:

«Πατήρ, καὶ Υἱὸς, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, εἷς Θεὸς Τριάς ἐν ἀληθείᾳ, καὶ μονὰς ἐν ἐνότῃ. Διὰ τοῦτο γάρ, ὅτι εἷς Θεός, ὅτι οὐ δύο Πατέρες, οὔτε δύο Υἱοί, οὔτε δύο Πνεύματα ἅγια· καὶ ἐπειδὴ οὐκ ἀλλότριος ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐξ ἑαυτοῦ γεγεννημένος, καὶ οὐκ ἀλλότριον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλ' ὁ μὲν Υἱὸς μονογενῆς γεγεννημένος ἀνάρχως, ἀχρόνως, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς οἶδεν αὐτὸς ὁ Πατήρ καὶ ὁ Μονογενῆς, οὔτε γεννητόν, οὔτε κτιστόν, οὔτε ἀλλότριον, Πατὴρ καὶ Υἱοῦ ἀλλ' ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον».

Καὶ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ὁ Ἐπιφάνιος ἐπαναλαμβάνει τὰς γνωστὰς αὐτοῦ θέσεις. Τὸ νέον, ὅπερ παρεισάγει εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅστις εἶναι ἀκατάληπτος διὰ τὸν ἄνθρωπον, γνωστὸς μόνον εἰς τὸν Πατέρα καὶ εἰς τὸν Υἱόν. Ἡ ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀντιδιαστέλλεται σαφῶς τῆς γεννήσεως τοῦ Λόγου. Τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι οὔτε γεννητόν (ὡς ὁ Υἱὸς) οὔτε πεποιημένον (ὡς τὰ κτίσματα). Ἐκπορεύεται ἀιδίως ἐκ Πατρὸς καὶ λαμβάνει (ἐν χρόνῳ) ἐξ Υἱοῦ.

10. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀρειομανιτῶν 27. PG 42, 248A:

«Ἄρα γοῦν Θεὸς ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, δι' οὗ Πνεύματος ἁγίου ναοὶ καλοῦμεθα, ἐὰν κατοικήσωμεν τὸ αὐτοῦ Πνεῦμα ἐν ἡμῖν. Πνεῦμα γὰρ Χριστοῦ, Πνεῦμα Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον».

Ἐνταῦθα ἐξαίρεται ἡ θεότης τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὡς καὶ τὸ ἁγιαστικὸν ἔργον αὐτοῦ, συνεξαίρομένης ἅμα τῆς ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύσεως καὶ ἐξ Υἱοῦ λήψεως τοῦ παναγίου Πνεύματος.

11. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀρειομανιτῶν 34. PG 42, 256AB:

«Πᾶν γὰρ τὸ κτιζόμενον οὐχ ὅμοιον τυγχάνει τῷ γεγεννημένῳ οὔτε τὸ γεννώμενον ὅμοιον τῷ κτιζομένῳ, μάλιστα πρὸς ἐκείνην τὴν μίαν ἀκραίφνη καὶ τελείαν οὐσίαν. Πάντα γὰρ ὑπὸ Θεοῦ ἐκτισται· μόνος δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ μόνον τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς προῆλθε, καὶ ἐξ Υἱοῦ ἔλαβε. Τὰ δὲ ἄλλα πάντα κτιστά, καὶ οὔτε προελθόντα ἐκ Πατρὸς προῆλθεν, οὔτε τοῦ Υἱοῦ λαμβάνοντα, ἀλλὰ ἐκ τοῦ πληρώματος τοῦ Υἱοῦ, καθὼς γέγραπται· Τῷ γὰρ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ

τὰ πάντα ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν».

Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ Ἐπιφάνιος ἀντιμετωπίζει τὴν κακοδοξίαν τῶν Ἀρειανῶν, ἐκδεχομένων τὸν Λόγον (καὶ τὸ Πνεῦμα) ὡς κτίσμα τοῦ Πατρὸς. Κτίσμα ὅμως καὶ γέννημα διαφέρουσιν οὐσιωδῶς. Καὶ τὰ μὲν κτίσματα προέρχονται ἐκ τοῦ πληρώματος τοῦ Υἱοῦ (ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ). Ἐπὶ δὲ τῆς ἀκραιφνοῦς καὶ τελείας οὐσίας τοῦ Θεοῦ μόνος ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προῆλθεν (ἦτοι ἐξεπορεύθη) ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἔλαβεν ἐξ Υἱοῦ. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐκπόρευσις καὶ ἡ λήψις διατυποῦνται ἐνταῦθα εἰς χρόνον ἀδριστην, δὲν ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν.

12. Κατὰ Αἱρέσεων, κατὰ Φωτεινιανῶν 5. PG 42, 381B:

«Καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὃ περιττολόγε, καὶ ἐν ἀργοῖς καὶ περιέργοις ταττόμενε, οὐδ' εἰς δέξεται σου τὸν λόγον. Οὔτε γὰρ μειζότερον τὸ Πνεῦμα, οὔτε μικρότερον. Τίς γὰρ ταῦτα ἐξεζήτησε, φησί, ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; Ἐλέγχει σε δὲ ὁ αὐτὸς ἅγιος Λόγος, ὡς φάσκει Κύριος περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου· ὁμολογῶν αὐτὸ γνήσιον τῆς αὐτοῦ θεότητος, φησί· Τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ τοῦ ἐμοῦ λήψεται».

Ἐνταῦθα ὁ Ἐπιφάνιος ἀντιμετωπίζει τοὺς Φωτεινιανούς, οἵτινες ἐμείουν τὸ θεοπροπέδες ἀξίωμα τοῦ Πνεύματος, ἀξομειοῦντες τοῦτο ἐκάστοτε κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι γνήσιον τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ, ἦτοι ὁμοούσιον αὐτῷ καὶ τῷ Πατρὶ. Τοῦτο ἀκριβῶς καὶ σημαίνουν οἱ Λόγοι τοῦ Σωτῆρος, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ λαμβάνει ἐξ αὐτοῦ.

13. Κατὰ Αἱρέσεων, κατὰ Ἡμιαρειῶν 16. PG 42, 433A:

«Εἰ γὰρ πνεῦμα ὁ Πατὴρ, πνεῦμα καὶ ὁ Υἱός, πνεῦμα καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οὐ νοεῖται Πατὴρ ὁ Υἱός. Ὑφέστηκε δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα, ὃ οὐ νοεῖται Υἱός, ὃ καὶ οὐκ ἔστι (τὸ Πνεῦμα οὐ νοεῖται Υἱός, ὑφέστηκε δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον). Καὶ οὐκέτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐδὲ ὁ Πατὴρ, οὐδὲ ὁ Υἱός, ἀλλὰ Πνεῦμα ἅγιον ἐκ Πατρὸς, δι' Υἱοῦ διδόμενον».

Ἐν τῷ προκειμένῳ ἡμῶν χωρίῳ ὁ Ἐπιφάνιος ἐγκαταλείπει τὸ σύνθημα αὐτῷ σχῆμα περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος, ἀντὶ τούτου χρησιμοποιοῦν ἕτερον, ἦτοι τὴν ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσιν καὶ δι' Υἱοῦ χορήγησιν τοῦ Πνεύματος. Ὅτι τὸ σχῆμα τοῦτο εἶναι κατὰ πάντα ἰσοδύναμον τῷ πρώτῳ εἶναι περιττόν

καὶ νὰ σημειώσωμεν. Ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λήψις νοεῖται ἀκριβῶς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐγγρόνου ἐν τῷ κόσμῳ χορηγήσεως τοῦ Πνεύματος, ὅπερ ἀναγγέλλει καὶ χορηγεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅτι ἀκριβῶς λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Περαιτέρω ὁ Ἐπιφάνιος ἐξαίρει ἐν τῷ χωρίῳ καὶ τὸ ἴδιον τῶν ἐπὶ μέρους ὑποστάσεων τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Οὕτως ἡ μὲν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὡς καθαρῶς πνευματικῆ, οὐδεμίαν διαφορὰν παρουσιάζει ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους προσώποις τῆς Τριάδος. Τὰ πρόσωπα, ὅμως, καίπερ φορεῖς τῆς αὐτῆς πνευματικῆς θεότητος, διαφέρουσιν ἀλλήλων. Οὕτως ὁ Πατὴρ δὲν εἶναι Υἱός, ὡς καὶ ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι Πατήρ. Ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δὲν εἶναι οὔτε Πατήρ οὔτε Υἱός. Ἔχομεν δηλαδὴ μονάδα ἐν Τριάδι καὶ Τριάδα ἐν μονάδι, τοῦθ' ὅπερ οἱ αἰρετικοὶ παντοιοτρόπως προσέβαλλον, ὁ δὲ Ἐπιφάνιος τοσοῦτον ἐναργῶς ἐξαίρει ἐν τοῖς ἔργοις του.

14. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Πνευματομάχων 11. PG 42, 496CD-497A:

«Νῦν δὲ διὰ τοὺς ἀντιθέτους καὶ ἐχθροὺς τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰ εὐσεβῆ τοῦ ὀρθοῦ λογισμοῦ καὶ τὰ ἀπὸ μαρτυριῶν τῆς αὐτῆς θείας Γραφῆς διηγησάμενοι περισσοτέρως τῶν πρότερον παραθησόμεθα μαρτυρίας ἀκολούθως τῇ περὶ ἁγίου Πνεύματος ἀληθινῇ εὐσεβείᾳ. Ὡς ἔχει γὰρ καὶ ἔστι Πνεῦμα ἅγιον ἐνοικοῦν, ὑπὸ πάντων προσκυνούμενον, πᾶσιν ἐπιπόθητον τοῖς κτίσμασί τε καὶ ποιήμασιν, οὐδενὶ ἐξισούμενον, οὐκ ἀγγέλῳ, οὐ πνεύματι ἐτέρῳ, ἀλλ' ἐνικόν. Ἐπειδὴ γὰρ καὶ πολλὰ πνεύματ' ἔστι, τοῦτο δὲ ἀνώτατον πάντων πνευμάτων, ὡς δὲ νὰ εἰ ἐκ Πατρός, καὶ μὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων τῶν ἐξ ὄντων γενομένων ὃν πολλὰ γὰρ ἐστὶ πνεύματα, ἐν δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὡσπερ εἰς Θεὸς καὶ εἰς μονογενῆς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· οὕτω καὶ Πνεῦμα ἅγιον Θεοῦ, ἀπὸ δὲ Θεοῦ καὶ ἐν Θεῷ. Ἀλλὰ τὸ μὲν μονογενῆς Υἱὸς Υἱὸς ἀκατάληπτος, τὸ δὲ Πνεῦμα ἀκατάληπτον, ἐκ Θεοῦ δέ, καὶ οὐκ ἀλλότριον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Οὐ συναλοιφή δὲ ἐστὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ· ἀλλὰ Τριάς αἰεὶ οὐσα τῆς αὐτῆς οὐσίας, οὐχ ἑτέρας οὐσίας παρὰ τὴν θεότητα, οὐχ ἑτέρα θεότης παρὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ αὐτοθεότης καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς θεότητος Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ τὸ μὲν Πνεῦμα Πνεῦμα ἅγιον, ὁ δὲ Υἱὸς Υἱός. Τὸ δὲ Πνεῦμα παρὰ Πατρός ἐκπορευόμενον καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον· ἐρευνῶν τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ἀναγγέλλον τὰ Υἱοῦ ἐν κόσμῳ, ἀγιάζον, ἁγίους ποιοῦν διὰ τῆς Τριάδος· τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ, ἐπειδὴ ἡ Τριάς ἐστὶ Πατήρ, καὶ Υἱός, καὶ ἅγιον Πνεῦμα».

Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἐπιφανίου εἶναι ἐξόχως σημερινὸν ἐν σχέσει πρὸς τὴν περὶ Πνεύματος ἁγίου διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ἐν αὐτῷ ἐξαίρονται τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα τοῦ δόγματος: Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι ἐνικόν. Δὲν ἐξισοῦται οὔτε πρὸς τοὺς ἀγγέλους οὔτε πρὸς τὰ ἄλλα πνεύματα. Εἶναι τὸ ἀνώτατον πάντων

τῶν πνευμάτων ὡς ἂν αἰεὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς. εἶναι ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἐν Θεῷ. εἶναι ἀκατάληπτον. Δὲν εἶναι ἀλλότριον τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. εἶναι τῆς αὐτῆς θεότητος τῆς Τριάδος, ὡς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός. εἶναι Πνεῦμα ἴδιον, μὴ συγχεόμενον μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ὡς ὁμοούσιον τῷ Θεῷ, ἐρευνᾷ τὰ βάθη αὐτοῦ. Ἀναγγέλλει τὰ τοῦ Υἱοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἀγιάζει τὰ σύμπαντα, ἀγιοποιεῖ τὸν ἄνθρωπον. Ἐν τῇ ἀγιοποιήσει ταύτῃ τὸ Πνεῦμα δὲν ἐνεργεῖ μεμονωμένως, ἀλλὰ διὰ τῆς κοινῆς ἐνεργείας τῆς ἁγίας Τριάδος. εἶναι τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ ἐν τῇ Τριάδι. Σαφέστερον δὲν ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ ὁ ἱερός Πατὴρ περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νὰ ἀποστομώσῃ δὲ τὰς κατ' αὐτοῦ (τοῦ Πνεύματος) ἀντιρρήσεις τῶν Πνευματομάχων.

15. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Πνευματομάχων 12. PG 42, 497CD:

«Ἀνένδεκτον γὰρ κτιστόν τι ἐν Τριάδι λέγειν, ἢ διανοεῖσθαι, ἢ ἐπιγεννητόν· ἀλλὰ ἦν αἰεὶ ὁ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα. Οὔτε συναδέλφος Υἱὸς Πατρὶ, οὔτε συναλοιφή· καὶ τὸ Πνεῦμα οὔτε συναλοιφή, οὔτε συνάδελφον Πατρὶ καὶ Υἱῷ (οὔτε συναλοιφή τὸ Πνεῦμα Πατρὶ καὶ Υἱῷ). Υἱὸς δὲ γεννητός ἐκ Πατρὸς, καὶ Πνεῦμα προελθὸν ἐκ Πατρὸς. Ἀνεκδιηγῆτως τῆς Τριάδος οὔσης ἐν ταυτότητι δοξολογίας, καὶ ἀκαταλήπτως Υἱοῦ ὄντος σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι ἁγίῳ ὡσαύτως, καὶ μηδέποτε διαλειπούσης τῆς Τριάδος τῆς αὐτῆς ἀϊδιότητος. Πατὴρ οὖν αἰεὶ ἀγέννητος καὶ ἄκτιστος καὶ ἀκατάληπτος. Υἱὸς δὲ γεννητός, ἀλλ' ἄκτιστος καὶ ἀκατάληπτος. Πνεῦμα ἅγιον αἰεὶ οὐ γεννητόν, οὐ κτιστόν, οὐ συνάδελφον, οὐ προπάτορον, οὐκ ἔγγονον, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός».

Καὶ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἐπιφανίου εἶναι ἐξ ἴσου σημαντικόν. Ἐν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι οὐδὲν ὑπάρχει κτιστόν ἢ ἐπιγεννηματικόν. Αἱ σχέσεις τῶν θείων ἐν αὐτῇ προσώπων εἶναι ἀίτιοι καὶ ἀσύγχυτοι. Ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν ἀκατάληπτος. Παρὰ ταῦτα τὰ ὑποστατικά ἰδιώματα τῶν προσώπων εἶναι σαφῆ καὶ ἀκοινωνήτα. Οὕτως ὁ Πατὴρ εἶναι ἀγέννητος, ὁ Υἱὸς γεννητός καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευτόν. Τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι γεννητόν, οὔτε συνάδελφον, οὔτε προπάτορον, οὔτε ἔγγονον. Ἔχει τὴν αὐτὴν πνευματικὴν οὐσίαν, οἷαν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός. Περιττόν νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὴν τελευταίαν ταύτην φράσιν τοῦ Ἐπιφανίου «ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ», δέον αὐστηρῶς νὰ νοήσωμεν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς κοινότητος τῆς φύσεως, ὡς τοῦτο σαφῶς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὅλου πνεύματος τῆς περικοπῆς.

16. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων 3. PG 42, 520CD:

«Καὶ ἔστιν ἡμῖν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ταυτὸν μὲν τῆ τοῦ Πατρὸς θεότητι καὶ ἀξία, καὶ ἴσος διὰ τῆς ἀληθινῆς εἰκόνας καὶ ὁμοιώσεως οὐ παρηλλαγμένης, ἀλλ' ἀπαραλλάκτου, ὡς Υἱὸς ἐκ Πατρὸς ἀληθινῶς καὶ ὁμοουσίως γεγεννημένος. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τὸ ἐκ Πατρὸς ἐξελεῖν, εἰ καὶ οὐ γεγέννηται, διὰ τὸ τοῦ Υἱοῦ μονογενές. Οὗτος δὲ ὁ Ἀέτιος, περισσοτέρως βουληθεὶς ἀντιστῆναι τῆ τῆς ἀληθείας ὁμολογίᾳ, οὐδὲ τὸ ὅμοιον Υἱοῦ πρὸς Πατέρα πειρᾶται ὁμολογεῖν».

ἽΟ Ἀέτιος ἠρνεῖτο, ὡς γνωστὸν, τὸ ὅμοιον τοῦ Πατρὸς μετὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἀναίρων τοῦτον ὁ Ἐπιφάνιος ἐξαίρει τὸ ὁμοούσιον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὕτινος παραλλαγὴ τυγχάνει ἢ ἀπαραλλάκτος ὁμοίωσις καὶ ὁ ἀκριβῆς ἐξεικονισμὸς τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ. Βάσιν τῆς θείας ταύτης εἰκόνας καὶ ὁμοιώσεως ἀποτελεῖ ἢ ἐκ Πατρὸς ἀίδιος γέννησις τοῦ Υἱοῦ. Ἐν τῷ αὐτῷ ὅμως μέτρῳ εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον «διὰ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξελεῖν», ἦτοι λόγῳ τῆς ἐκπορεύσεως αὐτοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς. Ἡ ἐκπόρευσις (πρόοδος τοῦ ἁγίου Πνεύματος δὲν συνάπτεται ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ χωρίῳ πρὸς τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ λῆψιν αὐτοῦ.

17. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων 6. PG 42, 525AB:

«Δεῖ δὲ καὶ ὡς ἔστιν, ἓνα εἰδέναι Θεὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξ οὗ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπὸ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον. Καὶ αὕτη ἔστιν ἡ μία θεότης, εἷς Θεός, εἷς Κύριος, Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα· οὐ συναλοιφή τις ἐν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί, οὐδὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλ' ὁ Πατὴρ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱὸς Υἱός, καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἅγιον Πνεῦμα· τρία τέλεια, μία θεότης, εἷς Θεός, εἷς Κύριος, ὡς καὶ πολλακίς ἐν πάσαις αἰρέσεσιν οὕτω τὴν περὶ Θεοῦ ἀπεδώκαμεν δοξολογίαν».

Καὶ αὐθις ἐπανέρχεται ὁ Ἐπιφάνιος εἰς τὸ προσφιλὲς αὐτῷ θέμα, ἦτοι τὴν ἔξαρσιν τῆς ἐν τῇ φύσει ἐνότητος τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τὸ ἐπὶ μέρους καὶ ἀσύγχυτον τῶν ὑποστάσεων, ἅτινα προβάλλει κατὰ τῆς αἰρέσεως. Δὲν παραλείπει δὲ ὁ Ἐπιφάνιος νὰ ἐξάρῃ καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν καὶ τὴν ἐξ Υἱοῦ λῆψιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

18. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων 8. PG 42, 529D:

«Δι' αὐτοῦ ἐποίησε τὰ πάντα, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. Ἐν αὐτῷ γάρ, καὶ τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ Πνεύματι τῷ ἐξ αὐτοῦ ἐκπο-

ρευθέντι, καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνοντι ἐποίησε τὰ πάντα καὶ ἑστερέωσε».

Προσόμοιον χωρίον, ἔνθα παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν καὶ λῆψιν τοῦ Πνεύματος, τονίζεται ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ ἡ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ δημιουργία καὶ στερέωσις τῶν πάντων.

19. Κατὰ Αἱρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀνατροπὴ ΙΔ, Β. PG 42, 580D:

«Διὰ τοῦτο ὁμολογοῦμεν αὐτὸν καὶ ἀπαθῆ γεννήτορα, καὶ κτίστην ἀπαθῆ. Ἐγέννησε γὰρ τὸν Μονογενῆ μὴ πάσχων, καὶ ἀπέστειλεν ἐξ αὐτοῦ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα, τομὴν μὴ ὑποστάς· καὶ ἔκτισε τὰ κτισθέντα, καὶ κτιζόμενα, μὴ κακῶ, μηδὲ πάθει συσχεθείς».

Τὸ προκείμενον ἡμῖν χωρίον εἶναι τὰ μάλιστα σαφές καὶ ἐνδεικτικὸν τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐπιφανίου. Ἐν τούτῳ ἐξαίρεται ἡ ἀπαθὴς ἐκ Πατρὸς γέννησις τοῦ Λόγου, ὡς καὶ ἡ ἄνευ τομῆς ἐκπόρευσις τοῦ Παναγίου Πνεύματος. Ὅτι ἐνταῦθα ἡ ἀποστολὴ λαμβάνεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς αἰδίου ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος εἶναι περιττὸν καὶ νὰ σημειώσωμεν. Ἄλλωστε ἀποστολὴ ἄνευ τομῆς εἶναι ἀκατάληπτος καὶ ἀκατανόητος.

20. Κατὰ Αἱρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀετίου, Ἀνατροπὴ ΙΕ. PG 42, 581CD:

«Μένει δὲ ὁ γεννήσας αἰετὸν ἐξ αὐτοῦ ἔχων γεγεννημένον, μηδεμίαν ὑπόνοιαν συγχωρῶν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ κεντισμένοις, ἄνευ Υἱοῦ εἰδέναι Πατέρα, καὶ ἄνευ Πατρὸς ποτε εἰδέναι τὸν γεγεννημένον, καὶ τὸ τέλειον αὐτοῦ Πνεῦμα, ὃ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει. Καὶ τοῦτο πρέπον ἐστὶν ἀξιώματος οὐσίας Θεοῦ, τὸ ἀπροσληπτικῶς μὴ ἐπιδεισθῆαι τινος ἀξιώματος, ἀλλ' ἔχειν αὐτὸ αἰδίως ἐν τῇ ἰδίᾳ ταυτότητι».

Ἐνταῦθα ὁ Ἐπιφάνιος ἐξαίρει τὰς αἰδίους σχέσεις τῶν προσώπων τῆς ἀγίας Τριάδος. Δὲν ὑπῆρξέ ποτε ὁ Πατὴρ ἄνευ τοῦ ἰδίου Λόγου καὶ τοῦ ἰδίου Πνεύματος. Ἐπομένως ἅμα Πατὴρ, ἅμα Υἱός, ἅμα Πνεῦμα ἅγιον. Ἡ χρονικὴ διαδοχὴ, ἐμπρέπουσα εἰς τὴν φυσικὴν τῶν κτισμάτων τάξιν, οὐδαμῶς ἀρμόζει εἰς τὴν θεῖαν φύσιν, ἥτις, ἀπλῆ καὶ ἀπειρος οὖσα, οὐδενὸς ἀξιώματος ἐπιδειῖται κατὰ πρόσληψιν, ἀλλ' ἔχει τοῦτο αἰδίως ἐν τῇ ἰδίᾳ ταυτότητι.

21. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀετίου, Ἀνατροπή Κ', Γ. PG 42, 596AB:

«Ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς ὁ Πατὴρ ἀληθινὸς Θεός, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Υἱός, ὁ εἰδὼς τὸν Πατέρα· καὶ ἀληθινὸν φῶς ὁ Υἱός, ὁ γινωσκόμενος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ μαρτυρούμενος· καὶ Πνεῦμα ἀληθείας τὸ Πνεῦμα, τὸ οὐκ ἀλλότριον ὄν, ἀλλ' ἀπὸ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον. Ταῦτα δὲ ἀφαιρεῖται πᾶσάν σου τῶν λόγων, Ἄετιε, συλλογιστικῆν μυθολογίαν».

Χωρίον παρεμφερές, ἔνθα καὶ αὐθις ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου ἢ ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσις καὶ ἡ ἐξ Υἱοῦ λήψις τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

22. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀετίου, Ἀνατροπή ΚΒ', Α. PG 42, 600CD:

«Οὐ πᾶσαν οὐσίαν εἶναι λέγομεν ἀγέννητον, οὐδὲ πᾶσαν ἐκ Θεοῦ γεννητήν· ὅτι ὁ γεννήσας τὸν ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένον, καὶ ἀποστείλας ἐξ αὐτοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ, Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ μετέχον, οὐ πάντας ἐγέννησεν, ἀλλ' ἕνα· διὸ Μονογενῆς· καὶ ἐν ἐξ αὐτοῦ ἀπέστειλεν· διὸ ἅγιον Πνεῦμα».

Ἐνταῦθα ἐξαίρεται ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου ἡ μοναδικότης τόσον τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐκ Πατρὸς γεγεννημένου, ὅσον καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐκ Πατρὸς ἀποστελλομένου (ἐκπορευομένου). Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τόσον ἡ γέννησις, ὅσον καὶ ἡ ἐκπόρευσις εἶναι σχέσεις παντελῶς ἀσύγκριτοι, τῶν ὑπολοίπων ὄντων δημιουργηθέντων ὑπὸ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ.

23. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀετίου, Ἀνατροπή ΚΒ', Β. PG 42, 604AB:

«Ὡσαύτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ, Πνεῦμα Πατρὸς, Πνεῦμα Χριστοῦ, οὐ κτιστόν, οὐ γεννητόν, οὐ συνάδελφον, οὐ προπάτορον, οὐκ ἔγγονον, τῆς ἀσυγκρίτου οὐσίας Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος, ὑπερβαινούσης πᾶσαν ἔννοιαν καὶ πάντα νοῦν, οὐ μόνον εἴποιμι ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ἀγγέλων. Οὐ γὰρ μεταβολὴν ἐπεδέξατο ὁ Μονογενῆς, οὐδὲ ὁ αὐτοῦ Πατὴρ, οὐδὲ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα, τῷ τὸν Μονογενῆ ἀπαθῆ ὄντα ἐν σαρκὶ παθεῖν».

Καὶ τὸ χωρίον τοῦτο κινεῖται ἐν τῇ αὐτῇ σειρᾷ σκέψεως τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου. Τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς (ἐκπόρευσις). Εἶναι Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Χριστοῦ (ὁμοούσιον, ταυτότης φύσεως). Δὲν εἶναι ποίημα οὔτε καὶ γέν-

λημα. Δὲν εἶναι προπάτορον οὔτε ἕγγονον τοῦ Πατρὸς (δὲν προέρχεται δηλονότι ἐκ τοῦ Υἱοῦ). Ἔχει τὴν αὐτὴν ἀσύγκριτον καὶ ἀπερινόητον θεϊαν οὐσίαν (ὡς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός), τὴν ὑπερβαίνουσαν τὴν νοητικὴν κατάληψιν οὐ μόνον τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγγέλων. Αἱ ὑποστατικαὶ ἰδιότητες τῶν προσώπων, ὡς καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ ἐνέργειαι αὐτῶν, εἶναι ἀπαθείς.

24. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀετίου Ἀνατροπῆ KZ. PG 42, 609CD:

«Καὶ παντὶ γεννητῷ αἰτία συγκεκλήρωται, καὶ οὐχ ὁμολογοῦμεν τοῦτο, ὡς ἀπὸ σοῦ μεμαθηκότες. Προορᾷ γὰρ ἡ πίστις τῆς ἀληθείας τοῦτο, καὶ προομολογεῖ, καὶ διδάσκει ὅτι Θεὸς ἐστὶν ὁ ἀναίτιος πάσης αἰτίας, καὶ ἀμιγῆς, καὶ ἀνυπεύθυνος πάσης ἰσότητος. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ αὐτοὶ οὐ προσκυνοῦμεν πᾶν τὸ ὑποβεβηκὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ οὐσίαν, διὰ τὸ μόνῳ πρέπειν τῷ ἀνυπευθύνῳ τὸ σέβας νέμειν, Πατρὶ τῷ ἀγεννήτῳ, καὶ Υἱῷ τῷ ἐξ αὐτοῦ, καὶ ἀγίῳ Πνεύματι τῷ ἀπ' αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ Μονογενοῦς. Ἐπειδὴ οὐδὲν ἐν τῇ Τριάδι κτιστόν, καὶ ὑπὸ αἰτίαν ἐμπίπτον ἐστίν».

Τὸ προκείμενον ἡμῖν χωρίον εἶναι ἐν τούτῳ ἀξιόλογον καὶ ἰδιάζον, ὅτι τὴν ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ ἀγίου Πνεύματος συνδέει πρὸς τὴν διὰ τοῦ Μονογενοῦς ἐξωτερικὴν χορήγησιν αὐτοῦ. Καὶ δὲν λέγει μὲν ῥητῶς τοῦτο ὁ Ἐπιφάνιος. Ὡπωσδήποτε ἕμῳ καὶ δεδομένου ὅτι καὶ εἰς ἄλλα χωρία ἀπαντᾷ ἡ δι' Υἱοῦ χορήγησις τοῦ Πνεύματος, ἡ φράσις «διὰ τοῦ Μονογενοῦς» δέον νὰ ἐκληφθῆ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς χορηγήσεως καὶ δὴ καὶ ὡς ἰσοδύναμος πρὸς τὴν φράσιν «ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνον», «ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται». Περαιτέρω ὁ Ἐπιφάνιος προσπαθεῖ νὰ ἀποκλείσῃ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ πᾶσαν ἰδέαν αἰτιατοῦ καὶ αἰτιότητος, οἷα ἐμφαίνεται ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς φυσικῆς τάξεως τῶν ὄντων.

25. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀετίου Ἀνατροπῆ KZ. PG 42, 612AB:

«Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, οὔτε πάθος κεκλήρωται αἰτίου ὁ προσκυνούμενος Υἱός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ Πατέρα ἔχει τὸν γεννήτορα, οὔτε τὰ λοιπὰ κτίσματα ἄνευ πάθους εἴη κληρώσεως αἰτία, ἀπὸ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ καὶ ἀγίου Πνεύματος κεκτισμένα. Σαφῶς δὲ ἄνευ πάθους εἴη ὁ Μονογενῆς κληρώσεως αἰτίας, καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ, ὅτι Υἱός ἐστι γέννημα, καὶ οὐ κτίσμα. Καὶ οὐκ ἀπὸ τοῦ γεγενῆσθαι αἰτία πάθους κληρωθήσεται ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸ Πνεῦμα, ἐπειδὴ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται, οὔτε γὰρ ὁ Πατὴρ, ἐπειδὴ ἐγέννησε καὶ

ἐξ ἑαυτοῦ ἐξήγαγε, τὰ δ' ἄλλα μετὰ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα ἐκτίσεν, ὑπὸ πάθος αἰτίας εὐρίσκεται, καίτοι γε τῶν ἄλλων πάντων ἐν τῷ κτίζειν ἢ γεννᾶν πάθει συνεχομένων. Ἄναίτιος γοῦν ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· αἰτία δέ ἐστιν ἡ Τριάς τῶν ἀπάντων, συγκτίζουσα, καὶ συνδημιουργοῦσα, μηδὲν ἐν αὐτῇ κτιστὸν ἢ δεδημιουργημένον γινώσκουσα».

Καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ προσπαθεῖ ὁ Ἐπιφάνιος νὰ ἄρῃ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ πᾶσαν ἰδέαν φυσικῆς αἰτιότητος. Καὶ εἶναι μὲν ἡ Τριάς αἰτία πρωταρχικῆ πάντων τῶν φυσικῶν ὄντων, ἅτε πεποιημένων ὑπ' αὐτῆς καὶ συκρατουμένων ἐν τῷ εἶναι. Ἡ κατὰ πάθος ὁμῶς φυσικὴ αἰτιότης ἢ παρατηρουμένη ἐπὶ τῶν σχέσεων τῶν φυσικῶν ὄντων, οὐδεμίαν ἀναφορὰν καὶ ἀναλογίαν δύναται νὰ εὔρῃ ἐν τῇ ἀπείρῳ καὶ ἀπληθῆ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον αἱ ὑποστατικαὶ σχέσεις τῶν θείων προσώπων ἐν τῇ Τριάδι εἶναι ἀπαθεῖς καὶ ἀίδιοι. Ἐν τῷ χωρίῳ περαιτέρω μνημονεύεται σαφῶς καὶ ἡ ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ παναγίου Πνεύματος.

26. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀετίου Ἀνατροπῆ ΚΖ'. PG 42, 612B:

«Τὰ μὲν γάρ ἐστιν ἐξ οὐκ ὄντων κεκτισμένα, καὶ οὐ προσκυνητά· ἡ δὲ Τριάς ἀεὶ ἔστιν· ὁ Πατὴρ Πατὴρ τέλειος, καὶ ὁ Υἱὸς Υἱὸς τέλειος ἐκ Πατρὸς γεννηθείς, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα τέλειον ἐκ Πατρὸς προελθὸν καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον».

Παρεμφερὲς χωρίον ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξαίρεται ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου τό τε ἄκτιστον καὶ ἀίδιον τῆς Τριάδος καὶ τὸ τέλειον τῶν θείων ὑποστάσεων, ὡς καὶ τὰ ὑποστατικὰ ἰδιώματα τῶν θείων προσώπων, ἡ ἐκ Πατρὸς γέννησις τοῦ Υἱοῦ καὶ ἡ ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος, λαμβάνοντος ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

27. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀετίου Ἀνατροπῆ ΛΑ'. PG 42, 617B:

«Καὶ ἐλεύθερός ἐστιν ὁ Θεὸς πάσης αἰτίας, ἐν ἑαυτῷ ἔχων τὸ πᾶν, οὐ μελλητικῶς οὐδὲ μεταμελημένως τὸν Υἱὸν μετὰ χρόνους ἔχων, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ, ἀλλὰ συμπεπόντως τὸ ἀεὶ ἔχειν Υἱὸν γεγεννημένον Υἱὸν ἔχων καὶ τοῦτον μονογενῆ, ἀεὶ ἔχων Πατέρα ἐν ἑαυτῷ, ἔχει καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ὄν, καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον ἀεὶ ἔχον».

Προσόμοιον τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις, ἐνθα ὁ Ἐπιφάνιος ἐξαίρει τὸ ἀίδιον καὶ ἀνεπίδεὲς τῶν ὑποστατικῶν σχέσεων τῶν προσώπων ἐν τῇ Τριάδι, ἐξαι-

ρων ἅμα καὶ τὴν ἐκ Πατρὸς προέλευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

28. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀετίου Ἀνατροπῆ ΛΒ', Α. PG 42, 620BC:

«Ἐν ἀγεννήτῳ φύσει διαμένει ἀναμφιβόλως ὁ Θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ δημιουργήσας ὁ Πατήρ, γεννήσας ἐξ ἑαυτοῦ ὁμοούσιον ἑαυτῷ Υἱόν, καὶ συμπρέποντα τῇ αὐτοῦ ἀιδιότητι, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἅγιον Πνεῦμα ἐξελεθόν, πρεπόντως ὑπάρχον τῇ αὐτοῦ ὁμοουσιότητι. Καὶ οὔτε, ἐπειδὴπερ ἡ Τριάς ἔκτισεν ἐξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα, ὁρατά τε καὶ ἀόρατα, παρὰ τοῦτο ἀναιρεῖται τὸ ἀναλογοῦν τῷ τοῦ Θεοῦ ἀξιώματι διὰ τοῦ προσφάτου τῶν κτισμάτων ὀνόματος, ἢ τοῦ ὄντος ἀιδιότητος».

Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ Ἐπιφάνιος χαρακτηρίζει τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν ὡς ἕξοδον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, μνημονεύων ἅμα καὶ τῆς ἐκ τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς ἀίδιου γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ. Τὸ γεγονός ὅτι τὰ ὄντα πάντα προῆλθον δημιουργικῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ, οὐδαμῶς λυμαινεται τὴν τοῦ ὄντος ἀιδιότητα, καθ' ὅσον ὁ Θεὸς διαμένει ἀναμφιβόλως ἐν ἀγεννήτῳ φύσει, πέραν πάσης φυσικῆς κατηγορίας, ἀρμοζούσης εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένα ὄντα.

29. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀετίου Ἀνατροπῆ ΛΕ'. PG 42, 625CD:

«Διὸ ἡ μία Τριάς πρὸς ἑαυτὴν ἀπαράλλακτος, τὰ δὲ ἄλλα ἐξ αὐτῆς παρηλλαγμένα· οὔτε γὰρ ἐστὶ σύγχρονα, οὔτε συναίδια. Μόνη δὲ ἀίδιος, καὶ ἄκτιστος, καὶ ἀγέννητος, Υἱοῦ μὲν γεγεννημένου ἀχρόνως καὶ ἀνάρχως, αἰεὶ δὲ ὄντος, καὶ μηδέποτε διαλείποντος τοῦ εἶναι. Ὅθεν ἡσφαλισμένως κεφαλὴν καὶ οὐκ ἀρχὴν τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ ἐδίδαξεν ὁ θεῖος λόγος, διὰ τὸ ὁμοούσιον, καὶ ἀιδίως ὄντος τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, καὶ ἐκ Πατρὸς ἀπεσταλμένου, αἰεὶ δὲ σὺν Πατρὶ ὑπάρχοντος καὶ μὴ ἀπὸ χρόνου ἀρξαμένου».

Τὸ ἅγιον Πνεῦμα παρεισάγεται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου ὡς ἐκ Πατρὸς ἀπεσταλμένον. Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἶδομεν, ἡ ἀποστολὴ αὕτη τοῦ Πνεύματος ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν ἐκ Πατρὸς ἀίδιον ἐκπόρευσιν αὐτοῦ. Ἡ ἐκπόρευσις αὕτη τοῦ Πνεύματος, ὡς καὶ ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ, εἶναι σχέσεις ἀίδιου καὶ ἄχρονου. Ἡ ἁγία Τριάς εἶναι ἀπαράλλακτος πρὸς ἑαυτὴν καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχουσα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ὑπ' αὐτῆς πεποιημένα ὄντα, ἅτινα, ἀκριβῶς διότι

εἶναι κτίσματα, οὔτε σύγχρονα τῆς Τριάδος εἶναι οὔτε καὶ συναΐδια αὐτῇ, ἀλλὰ τυγχάνουσι φύσει παρηλλαγμένα.

30. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Ἀνομοίων, Ἀετίου Ἀνατροπῆ ΛΣ'. PG 42, 628CD:

«Διὸ τὸ γέννημα οὐκ ἔργον φαμέν, οὐδὲ ποίημα, ἀλλὰ γέννημα οὐσιωδῶς ἀπὸ Πατρὸς ἀχράντως γεγεννημένον, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ συμπροσκυνητόν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀλλότριον, διὸ καὶ συμπροσκυνητόν. Ἐτέρῳ δὲ τῶν κεκτισμένων ὁ Θεὸς ὄνομα οὐ συνεκφωνεῖται, διὰ τὸ μετηλλάχθαι τῆς ἀγεννησίας, ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων κεκλήρωται τὸ εἶναι. Ἡ δὲ Τριάς ἔχει τὸ αἰεὶ εἶναι, καὶ οὐκ ἕτερον τι Θεός, καὶ ἕτερον τὸ ἀγέννητον».

Καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἐπιφάνιος ἀνάγει σαφῶς τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς τὸν Πατέρα. Τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς (ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς). Εἶναι τῆς αὐτῆς οὐσίας πρὸς τὸν Πατέρα, διὸ καὶ συμπροσκυνεῖται μετ' αὐτοῦ, ὃν τρόπον ἀκριβῶς καὶ ὁ Λόγος, τὸ ἄχραντον καὶ οὐσιῶδες τοῦ Πατρὸς γέννημα, εἶναι ὁμοούσιος καὶ συμπροσκυνητὸς αὐτῷ. Ἡ Τριάς εἶναι Θεὸς ἀληθῆς καὶ ἀίδιος, ἐνῶ οὐδὲν ἐκ τῶν ὑπολοίπων ὄντων, καθὸ πεποιημένον, δύναται νὰ ἔχη τὴν προσωνομίαν ταύτην.

31. Ἀγκυρωτὸς Ζ'. PG 43, 25C:

«Οὐ θεοὺς λέγομεν, Θεὸν τὸν Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱόν, Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὐ θεοὺς· οὐδὲ γὰρ πολυθεῖα ἐν Θεῷ. Διὰ δὲ τῶν τριῶν ὀνομάτων ἢ μία θεότης Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος· καὶ οὐ δύο υἱοί, Μονογενῆς γὰρ εἰς ὁ Υἱός· τὸ ἅγιον Πνεῦμα, Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα Θεοῦ, αἰεὶ ὄν σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, οὐκ ἀλλότριον Θεοῦ, ἀπὸ δὲ Θεοῦ ὄν, ἀπὸ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον».

32. Ἀγκυρωτὸς Ζ'. PG 43, 28AB:

«Καὶ τὸ μὲν Πνεῦμα, ἅγιον Πνεῦμα· ὁ δὲ Υἱός, Υἱός· τὸ δὲ Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον, ἐρευῶν τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ἀναγγέλλον τὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐν κόσμῳ ἀγιάζον ἁγίους διὰ τῆς Τριάδος, τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ· Πατῆρ καὶ ὁ Υἱός καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα».

Εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ χωρία ταῦτα ἀπαντῶσιν αἱ περὶ Πνεύματος ἁγίου συνήθεις θέσεις τοῦ Ἐπιφανίου.

33. Ἄγκυρωτός ΡΙΘ'. PG 43, 236AB:

«Καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα πιστεύομεν, τὸ λαλήσαν ἐν Νόμῳ, καὶ κηρῦξαν ἐν τοῖς προφήταις, καὶ καταβάν ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην, λαλοῦν ἐν ἀποστόλοις, οἰκοῦν ἐν ἁγίοις. Οὕτως δὲ πιστεύομεν ἐν αὐτῷ, ὅτι ἐστὶ Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα Θεοῦ, Πνεῦμα τέλειον. Πνεῦμα Παράκλητον, ἄκτιστον, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον».

Τὸ χωρίον τοῦτο ἔχει ιδιάζουσαν σημασίαν, καθότι ἀποτελεῖ ἀπόσπασμα ὁμολογίας πίστεως τοῦ Ἐπιφανίου, ἐνθα διατυποῦται ἐν ταῖς βασικαῖς αὐτῆς γραμμαῖς ἡ δογματικὴ πίστις τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῷ χωρίῳ ἐκτίθεται ἡ ἐν ἀνθρώποις φωτιστικὴ καὶ ἁγιαστικὴ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος, ἡ τελειότης τοῦ προσώπου καὶ τὸ ἀίδιον ὑποστατικὸν ἰδίωμα αὐτοῦ, ἥτοι ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις καὶ ἡ ἕγχρονος ἐκ τοῦ Υἱοῦ λήψις.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ βασικώτερα χωρία τοῦ Ἐπιφανίου ἐν οἷς διατυποῦται σαφῶς ἡ διδασκαλία αὐτοῦ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Παράλλῃως ὅμως πρὸς τὰ σαφῆ ταῦτα χωρία ὑπάρχουσι καὶ ἕτερα ἤττον σαφῆ καὶ συνεσκιασμένα, ἅτινα δεόν ὅπως ἐξετάσωμεν ἐπιμελῶς, ἵνα μορφώσωμεν ὡς οἶδν τε πληρεστέραν εἰκόνα τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐπιφανίου. Τὰ χωρία ταῦτα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Πνευματομάχων Δ'. PG 42, 480.

«Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς πιστεύεται Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐκ τοῦ Χριστοῦ, εἰ παρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησὶν ὁ Χριστός, Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ, Οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται».

Ἡ φράσις «παρ' ἀμφοτέρων» δὲν λαμβάνεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐκ δύο πηγῶν ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἠδύνατό τις νὰ συναγάγῃ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἐπιφανίου ἀποκλείει ἐν τοιοῦτον ἐνδεχόμενον. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος δύο ἀρχαὶ εἶναι, ἡ μὲν τῆς ἐκπορεύσεως (ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται), ἡ δὲ τῆς λήψεως (ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται), κατὰ τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ Ἐπιφάνιος εἶναι τοσοῦτον σαφῆς καὶ κατηγορηματικὸς, ὥστε νὰ μὴ καταλείπη περιθώρια ἐτέρας θεωρήσεως τῶν πραγμάτων.

2. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ τῶν Ἀρειομανιτῶν 54. PG 42, 285CD.

«Φασὶ γάρ, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ ἀποστέλλων ὁμοῖος τῷ ἀποστελλομένῳ, ἀλλὰ

ἄλλος ἐστὶν ὁ ἀποστέλλων τῇ δυνάμει, καὶ ἄλλος ἐστὶν ὁ ἀποστελλόμενος· ὅτι ὁ μὲν πέμπει, ὁ δὲ πέμπεται... Δύο γὰρ ἀπαντῶντων, ἢ δύο πεμπόντων, οὐκέτι Υἱὸς ὁ Υἱὸς ἦν, ἀλλ' ἀδελφός, συναδέλφου συνόντος, οὐκέτι Υἱὸς, ἀλλὰ ἢ κατὰ συναλοιφήν, ἢ κατὰ υἰοθεσίαν, ἢ αὐτὸς ἑαυτὸν ἦν ἀποστέλλων, ἢ οἱ δύο ἅμα ἀποστέλλοντες, ἢ παραγινόμενοι, δύο θεότητος ἐσήμενον, καὶ οὐχὶ μίαν ἐνότητα. Ἐνταῦθα οὖν ὁ ἀποστείλας καὶ ὁ ἀποστελλόμενος, ἵνα δεῖξῃ τῶν πάντων ἀγαθῶν μίαν εἶναι τὴν πηγὴν, τουτέστι τὸν Πατέρα· καθεξῆς δὲ τῆς πηγῆς οὐχ ἕτερονύμως, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Υἱοῦ ὄνομα καὶ τοῦ Λόγου ὡν μία πηγὴ ἐκ πηγῆς ὁ Υἱὸς προσελθὼν, αἰεὶ ὡν παρὰ τῷ Πατρὶ γεγεννημένος, Ὅτι παρὰ σοι πηγὴ ζωῆς· καὶ ἵνα δεῖξῃ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς· ἵνα δεῖξῃ φῶς τὸν Πατέρα, καὶ φῶς τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱόν, καὶ φῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ ἡ πηγὴ ἐκ πηγῆς, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Μονογενοῦς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ποταμοὶ γὰρ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ρεύσουσιν ὕδατος ἄλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.»

Τὸ προκείμενον ἡμῖν χωρίον τοῦ Ἐπιφανίου παρουσιάζει ποιὰν τινα δυσχέρειαν. Αἱ φράσεις «πηγὴ ἐκ πηγῆς» καὶ «ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Μονογενοῦς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον», καθ' ἑαυτὰς λαμβανόμεναι καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως τοῦλάχιστον, προσανατολιζοῦσι τὴν σκέψιν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὰ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Παναγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (Filioque) διδάγματα. Προσεκτικῇ ὅμως μελέτῃ τῶν φράσεων τούτων καὶ ἐξέτασις αὐτῶν ἐν τῷ ὅλῳ πλαισίῳ τῆς περικοπῆς πᾶν ἄλλο ἢ τὰ διδάγματα ταῦτα εὐοδοῦσιν. Ἐν τῷ χωρίῳ ὁ Ἐπιφάνιος ἀντικρούει τὰς ἀντιρρήσεις τῶν Ἀρειανῶν, καθ' ἃς ἡ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀποστολὴ τοῦ Υἱοῦ (εἰς τὸν κόσμον), ἐμφαίνουσα διαφορότητα μεταξὺ ἀποστέλλοντος καὶ ἀποστελλομένου, διασπᾷ τὴν ἐνότητα τοῦ ἐνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὸν Ἐπιφάνιον τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο εἶναι ἀσύστατον, διότι μία πηγὴ τῶν πάντων ὑπάρχει, ὁ Πατὴρ. Ὁ Υἱὸς εἶναι πηγὴ ἐκ πηγῆς, αἰεὶ ὡν παρὰ τῷ Πατρὶ καὶ ἀμερίστως ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος. Πηγὴ ὅμως ἐκ τοῦ Πατρὸς (πρώτης πηγῆς) καθὼς καὶ τοῦ Υἱοῦ (δευτέρας πηγῆς) εἶναι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπερ κατὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὅτι ὅμως τοῦτο δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν αἰδίον ὑποστατικὴν προέλευσιν τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' εἰς τὴν ἔγχρονον ἀποστολὴν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, δηλοῦσιν αἱ φράσεις τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτι ὁ λαμβάνων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον θὰ καταστῆ ὁμοίως πηγὴ, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ ρεύσουν ποταμοὶ ὕδατος ἄλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον, οὐς ἀναφέρει ὁ Ἐπιφάνιος. Ἐπομένως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι πηγὴ ἐκ πηγῆς καὶ εἶναι Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καθόσον φωτίζει καὶ ἀγιάζει τοὺς ἀνθρώπους, ἥτοι καθ' ὅσον λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Οὕτως ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν κλασσικὴν ἀγιογραφικὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐπιφανίου, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ διὰ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἀποστολὴν του (ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται), ἐνῶ ἡ αἰδῖος

ἐκπόρευσις αὐτοῦ εἶναι ἐκ τῆς πρώτης καὶ ἀρχικῆς πηγαιᾶς θεότῃτος τοῦ Πατρὸς. Μία τοιαύτη τοποθέτησις τοῦ πράγματος, φρονοῦμεν, δὲν παραβιάζει τὸν νοῦν καὶ τὴν σκέψιν τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς, ἅτινα ἀσφαλῶς παραβιάζει ἡ ἰδέα τῆς διπλῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος ἐκ τε τοῦ Πατρὸς (ὡς πρώτης πηγῆς) καὶ τοῦ Υἱοῦ (ὡς δευτέρας).

3. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Πνευματομάχων 7. PG 42, 488D-489A:

«Ἐν Γραφαῖς δὲ ἀγίαις ὀνόματα διάφορα καλεῖται Πατὴρ, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἀγίου Πνεύματος· Πατὴρ μὲν Πατὴρ παντοκράτωρ, Πατὴρ ἀπάντων, Πατὴρ Χριστοῦ· Κυρίου δὲ Λόγος, Χριστός, Υἱός, φῶς ἀληθινόν· τοῦ δὲ ἀγίου Πνεύματος Παράκλητος, Πνεῦμα ἀληθείας, Πνεῦμα Θεοῦ, Πνεῦμα Χριστοῦ... Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων, Πνεῦμα ἐκ Πνεύματος. Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός, θεότης, χαρισμάτων ἐστὶ δότηρ, ἀληθέστατον, φωτιστικόν, παρακλητικόν, βουλημάτων τοῦ Πατρὸς ἀγγελτικόν...».

Καὶ τοῦ χωρίου τούτου αἱ δυσχέρειαι εἶναι ἐξωτερικαὶ καὶ ἐπιφανειακαί. Ὁ Ἐπιφάνιος χαρακτηρίζει τὸ Πνεῦμα ὡς «παρ' ἀμφοτέρων», ἥτοι παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, δὲν ἀφίσταται τῆς βασικῆς θέσεως αὐτοῦ «ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει». Κατ' οὐσίαν ἐπαναλαμβάνει τὰ αὐτὰ πράγματα. Ὁμοίως καὶ ἡ φράσις «Πνεῦμα ἐκ Πνεύματος» δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζει, καθ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὴν θείαν προέλευσιν τοῦ Πνεύματος, ἥτοι τὴν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ (Πατρὸς), ὅστις χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς Γραφῆς ὡς «Πνεῦμα». Ὅτι ἡ φράσις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἕξαρσιν τῆς θεότῃτος τοῦ Πνεύματος, δηλοῖ αὐτὸς οὗτος ὁ Ἐπιφάνιος (τὸ Πνεῦμα=θεότης), συνδηλῶν ἅμα καὶ τὸ πολυποίκιλον ἔργον αὐτοῦ (τοῦ Πνεύματος) ἐν τῷ κόσμῳ.

4. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Πνευματομάχων 8. PG 42, 489AB:

«Εἰ γὰρ τὸν μὲν Υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων, μόνον πίστει νοούμενα ὑπὸ τῶν ἀγίων, φωτεινά, φωτοδότα, φωτεινὴν τὴν ἐνέργειαν ἔχει, συμφωνίαν τε πρὸς αὐτὸν τὸν Πατέρα ποιεῖται φωτὸς πίστει. Ἄκουε, ὦ οὗτος, ὅτι Πατὴρ ἀληθῶς Υἱοῦ ἐστὶ Πατὴρ, φῶς ὅλος, καὶ Υἱὸς Πατρὸς ἀληθοῦς, φῶς φωτός, οὐχ ὡς τὰ ποιητὰ ἢ τὰ κτιστὰ, προσηγορίᾳ μόνῃ· καὶ Πνεῦμα ἅγιον Πνεῦμα ἀληθείας ἐστὶ, φῶς τρίτον παρὰ Πατὴρ καὶ Υἱοῦ».

Αἱ φράσεις «παρ' ἀμφοτέρων» καὶ «φῶς τρίτον παρὰ Πατὴρ καὶ Υἱοῦ»

εἶναι ταυτόσημοι. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι «παρ' ἀμφοτέρων» ἢ εἶναι «φῶς τρίτον παρὰ Πατρός καὶ Υἱοῦ», ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς συνήθους τῷ Ἐπιφανίῳ διδασκαλίας, ἥτοι τῆς ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύσεως καὶ ἐξ Υἱοῦ λήψεως. Τὸ Πνεῦμα ὡς φῶς θεῖον, ἐν ἧ ἐννοίᾳ νοεῖται ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς (ὁμοούσιον αὐτοῖς), προέρχεται ἀιδίως ἐκ τῆς πηγαιᾶς θεότητος τοῦ Πατρὸς· λαμβάνει ὁμῶς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (δευτέρου φωτὸς ἢ πηγῆς ἐκ πηγῆς) ὅ,τι ἀναγγέλλει εἰς τὸν κόσμον.

5. Κατὰ Αἰρέσεων, κατὰ Πνευματομάχων 10. PG 42, 493ABC:

«Εἰ τοίνυν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ ἐκ τοῦ ἐμοῦ, φησιν ὁ Κύριος, λήψεται ὃν τρόπον Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὕτως τολμῶσι λέγειν· οὐδὲ τὸ Πνεῦμα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς ἐξ οὗ λαμβάνει, καὶ ὁ Πατήρ παρ' οὗ ἐκπορεύεται· καὶ οὐδὲ τὸν Υἱόν, καὶ τὸν Πατέρα, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δοξάζον ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, τὸ μαρτυροῦν τὰ περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς, ὃ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, μόνος ὁδηγὸς ἀληθείας· νόμων ἐξηγητῆς ἁγίων, πνευματικοῦ νόμου ὑφηγητῆς, προφητῶν καθηγητῆς, ἀποστόλων διδάσκαλος, εὐαγγελικῶν δογμάτων φωστὴρ, ἁγίων ἐκλογεύς, φῶς τὸ ἀληθινὸν ἐξ ἀληθινοῦ φωτός».

Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἐπιφανίου οὐδεμίαν εἰδικὴν δυσχέρειαν παρουσιάζει. Εἶναι σαφές καὶ ὁμαλόν. Τὸ καταχωρίζομεν ὁμῶς ἐναυθῶ ὡς τὰ μάλιστα δαιφωτιστικὸν ἄλλων συγκεχυμένων φράσεων αὐτοῦ. Οὕτως αἱ φράσεις «ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς», «ὃ ἐκ τοῦ Υἱοῦ», ἄνευ τῶν συνήθων προσδιορισμῶν «ἐκπορεύεται» καὶ «λαμβάνει», διαφωτίζει τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποῖου ὁμιλεῖ ἀλλαχοῦ ὁ Ἐπιφάνιος περὶ τοῦ Πνεύματος ὡς «παρ' ἀμφοτέρων» ἢ «ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ» ὄντος. Αἱ φράσεις αὗται λαμβάνονται σταθερῶς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐκ Πατρὸς ἀιδίου ἐκπορεύσεως καὶ τῆς ἐξ Υἱοῦ ἐγχρόνου λήψεως τοῦ Πνεύματος, ὡς περὶ τοῦ τοιοῦτου ποιεῖται ἐπανειλημμένως λόγον ὁ Ἐπιφάνιος ἐν τῷ ἀνωτέρω παρατεθέντι χωρίῳ.

6. Ἀγκυρωτὸς Ζ'. PG 43, 28D-29A:

«Πατὴρ οὖν ἀγέννητος καὶ ἄκτιστος καὶ ἀκατάληπτος. Πνεῦμα ἅγιον αἰεὶ, οὐ γεννητόν, οὐ κτιστόν, οὐ συνάδελφον, οὐ πατράδελφον, οὐ προπάτορον, οὐκ ἔγγονον, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, Πνεῦμα ἅγιον· Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός».

Καὶ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἐπιφανίου εἶναι ἐπίσης σαφές. Τὸ ἰδιαιτέρον

τὸ ὁποῖον παρουσιάζει εἶναι ἢ φράσις «ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας Πατρός καὶ Υἱοῦ», ἥτις εὑρίσκεται ἐν γένει ἐν τῷ περιθωρίῳ τῆς περὶ Πνεύματος ἁγίου διδασκαλίας τοῦ Ἐπιφανίου, καὶ δὴ καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίλλου, ἐν τῇ ὁποίᾳ αὕτη καταλαμβάνει σημαντικὴν ὄλως καὶ προέχουσαν θέσιν. Ἡ φράσις λαμβάνεται σαφῶς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ταυτότητος τῆς οὐσίας (ὁμοουσίου) τοῦ Πνεύματος μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης, φρονοῦμεν, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξομαλυνθῶσι δυσχέρειαί τινες ἀπαντῶσαι εἰς τὴν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίαν τοῦ Ἐπιφανίου.

7. Ἀ γ κ υ ρ ω τ ὸ ς Ζ'. PG 43, 29ABC:

«Ἐκαστον δὲ τῶν ὀνομάτων μονώνυμον, μὴ ἔχον δευτέρωσιν. Καὶ γὰρ ὁ Πατὴρ Πατὴρ· καὶ οὐκ ἔχει ἀντιπαράθετον, οὐδὲ ἐτέρῳ Πατρὶ συζευγνύμενον· ἵνα μὴ δύο θεοί. Καὶ Υἱὸς μονογενῆς Θεὸς ἀληθινὸς ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, οὐ Πατὴρ ἐχων ὄνομα, οὐδὲ ἀλλότριον Πατρός, ἀλλ' ἐνὸς Πατρὸς ὑπάρχων· Μονογενῆς δέ, ἵνα μονώνυμος ᾖ ὁ Υἱὸς· καὶ Θεὸς ἐκ Θεοῦ, ἵνα εἷς Θεὸς καὶ Πατὴρ καλῆται· καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον μονογενές, οὐχ Υἱοῦ ἔχον ὄνομα, οὐ Πατρός τὴν ὀνομασίαν· ἀλλὰ Πνεῦμα ἅγιον οὕτω καλούμενον, οὐκ ἀλλότριον Πατρός. Αὐτὸς γὰρ ὁ Μονογενῆς λέγει, τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, καὶ, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· ἵνα μὴ ἀλλότριον νομισθῆι Πατρός μηδὲ Υἱοῦ, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς οὐσίας, τῆς αὐτῆς θεότητος, Πνεῦμα θεῖον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ Πνεῦμα τὸ Παράκλητον, μονωνύμως καλούμενον, μὴ ἔχον ἀντιπαράθεσιν, μὴ ἐξισούμενον ἐτέρῳ τινὶ πνεύματι, μὴ καλούμενον ὄνοματι Υἱοῦ, ἢ ὀνομαζόμενον ὀνομασίᾳ Πατρὸς· ἵνα μὴ τὰ μονώνυμα ὀνόματα καὶ ὀμώνυμα ὑπάρχη. Πλὴν ὅτι τὸ Θεός, ἀλλ' ἐν Πατρὶ· τὸ Θεὸς ἐν Υἱῷ· τὸ Θεὸς ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, τῷ Θεοῦ καὶ Θεός. Πνεῦμα γὰρ Θεοῦ καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, καὶ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ· οὐ κατὰ τινα σύνθεσιν, καθάπερ ἐν ἡμῖν ψυχῇ καὶ σῶμα, ἀλλ' ἐν μέσῳ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ».

Ἐν τῷ θαυμασιωτάτῳ τούτῳ χωρίῳ ὁ Ἐπιφάνιος ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἔξαρσιν τοῦ αἰδίου εἶναι καὶ τῆς ἀσυγχύτου περιχωρήσεως τῶν θείων προσώπων τῆς Τριαδικῆς θεότητος. Τόσον ὁ Υἱὸς ὅσον καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καλοῦνται μονωνύμως, ἦτοι κατ' ἀποκλειστικότητα, τοῦθ' ὅπερ ἀποκλείει πᾶσαν ἰδέαν συγχύσεως. Ἀμφότεραι αἱ ὑποστάσεις εἶναι κατὰ κυριολογίαν Θεός, ἄνευ πάθους ἢ συνθέσεως. Εἰδικώτερον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εὑρίσκεται ἐν μέσῳ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ τελευταία αὕτη φράσις δὲν δηλοῖ τὴν αἰδιον ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος ἐκ δύο ἀρχῶν, ἀλλ'

εὐρίσκεται ἐντεταγμένη ἐν τῷ γνωστῷ σχήματι τῆς Ἐπιφανείου θεολογίας, ἥτοι τῆς ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύσεως καὶ τῆς ἐξ Υἱοῦ λήψεως. Αἱ φράσεις δηλαδὴ αὗται οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ εἰδικὴ ἐφαρμογὴ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος θεολογίας, ἥτις συνέχει ἀσφυκτικῶς ἅπασαν τὴν περὶ Πνεύματος ἁγίου διδασκαλίαν τοῦ Ἐπιφανίου. Εὐρύτερα ἐρμηνευτικὰ πλάσια ἢ θεολογία αὕτη οὐδόλως παρέχει εἰς τὸν μελετητὴν τῶν ἔργων τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς.

8. Ἀ γ κ υ ρ ω τ ὸ ς Θ'. PG 43, 32C:

«Ἄρα οὖν Θεὸς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ᾧ ἐψεύσαντο οἱ ἀπὸ τοῦ τιμήματος νοσφισάμενοι». Καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς, ὡς καὶ ἀνωτέρω διδασκαλίαν.

9. Ἀ γ κ υ ρ ω τ ὸ ς ΞΖ'. PG 43, 137B:

«Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς πιστεύεται Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἡ. π. α. ρ' ἀμφοτέρων, ὡς φησὶν ὁ Χριστός· Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ, Οὗτος, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται».

Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἐξόχως σπουδαῖον καὶ σημαντικόν, διότι ἐξηγεῖ ἐπακριβῶς τὴν ἔννοιαν ἐν τῇ ὁποίᾳ λαμβάνονται αἱ δυνάμεναι νὰ παρεξηγηθῶσι φράσεις «ἐκ τοῦ Χριστοῦ» ἢ «παρ' ἀμφοτέρων». Αἱ φράσεις αὗται οὐδὲν ἄλλο σημαίνουσιν ἢ ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐδίδαξε περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος: «Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται». Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ πραγματικὴ ἔννοια τῶν λόγων τοῦ Ἐπιφανίου. Ἀναγωγὴ τῶν φράσεων εἰς τὸ ἀίτιον ὑπαρκτικὸν πεδῖον τῶν ὑποστάσεων θὰ παρεβίαζε προφανῶς τὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως.

10. Ἀ γ κ υ ρ ω τ ὸ ς Ο'. PG 43, 148A:

«Ζωὴ δὲ ὅλος ὁ Θεός, οὐκοῦν ζωὴ ἐκ ζωῆς ὁ Υἱός. Ἐγὼ γάρ εἰμι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων, Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς, Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός».

Καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἡ φράσις «παρ' ἀμφοτέρων» λαμβάνεται ἐν τῇ εἰθισμένῃ παρ' Ἐπιφανίῳ ἔννοια τῆς ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύσεως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λήψεως τοῦ παναγίου Πνεύματος.

11. Ἀ γ κ υ ρ ω τ ὸ ς ΟΒ'. PG 43, 152B:

«Οὕτω καὶ πνεύματα πλεῖστα θέσει ἢ κλήσει κἂν ἁμαρτητικὰ ἦν, τὸ δὲ

ἅγιον Πνεῦμα μόνον καλεῖται ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα ἀληθείας, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ, καὶ Πνεῦμα χάριτος».

Τὸ ἅγιον Πνεῦμα καλεῖται ἐνταῦθα ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐ μόνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς γνωστῆς ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύσεως καὶ ἐξ Υἱοῦ λήψεως, ἀλλὰ προφανῶς καὶ λόγῳ κοινότητος τῆς φύσεως.

12. Ἀ γ κ υ ρ ω τ ὸ ς Ο Ε'. PG 43, 157AB:

«Τοῖνον Πατὴρ ἦν ἀεὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πνεεῖ· καὶ οὔτε ὁ Υἱὸς κτιστός, οὔτε τὸ Πνεῦμα κτιστόν· τὰ δὲ μετὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα πάντα κτιστὰ καὶ γεννητά, οὐκ ὄντα ποτέ, ἐγένετο ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τοῦ ὄντος λόγου σὺν τῷ ἀεὶ ὄντι Πατρί».

Οὐδὲν περισσόν, λέγει καὶ ἡ ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ ἀπαντῶσα πνεῦσις τοῦ Πνεύματος ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Τὸ Πνεῦμα πνεεῖ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καθ' ὅσον ἐξ ἐκείνου μὲν ἐκπορεύεται αἰδίως, ἐκ τούτου δὲ λαμβάνει ἐγχρόνως ὅ,τι φανεροῦ καὶ ἀποκαλύπτει εἰς τὸν κόσμον.

Ἐπιλεγόμενα. Ἐξετάσαντες λεπτομερῶς τὴν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίαν τοῦ Ἐπιφανίου, δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἰς τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα.

1. Συγκρινομένη ἡ διδασκαλία αὕτη πρὸς τὴν ἀντίστοιχον διδασκαλίαν τοῦ Κυρίλλου παρουσιάζεται σαφεστέρα καὶ ὁμαλωτέρα ἐκείνης. Ἄν ἀφαιρέση τις τὴν ἐνιαχοῦ πυκνότητα καὶ στρυφνότητα τοῦ ὕφους, ὁ Ἐπιφάνιος εἶναι ἀπλούστερος καὶ πρακτικώτερος εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ δογματικοῦ τῆς πίστεως θησαυροῦ. Κατὰ κανόνα ὑπολείπεται εἰς θεολογικὴν βαθύτητα καὶ ἐμβρίθειαν τοῦ Κυρίλλου. Ἡ διδασκαλία του ὅμως εἶναι ἀπλή καὶ ἀπέριττος, ἀπηλλαγμένη τοῦ θεολογικοῦ ἐκείνου διακόσμου, τῶν ποικίλων ῥητορικῶν σχημάτων, τῶν εἰκόνων καὶ μεταφορῶν καὶ τῆς διαφορομένης ὁρολογίας, ἣτις ἐνίοτε φορτίζει τοσοῦτον ἐπαχθῶς τὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ Κυρίλλου, ὅπως δ' ἰδιαιτέρως τὴν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίαν αὐτοῦ. Μὴ αἰσθανόμενος προφανῶς τοσοῦτον ἔντονον τὴν ἀνάγκην ὅπως στηρίξῃ τὸ ὑπὸ τῶν αἱρέσεων σφοδρῶς διακλονιζόμενον θεοπρεπὲς ἀξίωμα τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος — τοῦλάχιστον ἐν οἴῳ μέτρῳ ἠσθάνετο τοῦτο ὁ Κύριλλος μαχόμενος κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ τῶν Πνευματομάχων καὶ τοῦ Νεστοριανισμοῦ — μάχεται μὲν ἀνευδότης κατὰ τῶν αἱρέσεων, ὅμως ἐν τῇ ἀνελιξίᾳ τῆς περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας αὐτοῦ ἴσταται ὡς ἐπὶ στερεοῦ καὶ βεβαίου

ἐδάφους, ἐπὶ τῆς δεσποτικῆς περὶ Πνεύματος ἁγίου διδασκαλίας. Οἱ λόγοι τοῦ Σωτῆρος «ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» καὶ «ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται» εἶναι δι' αὐτὸν γραμματικὰ καθοδηγητικὰ καὶ κατευθυντήριοι. Ἐκ τούτων οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ἀποκλίνει. Ὅ,τι περαιτέρω καὶ κατ' ἐπέκτασιν παρατηρεῖ συγκλίνει σταθερῶς πρὸς τοὺς λόγους τούτους τοῦ Σωτῆρος. Ἐν τούτῳ ἀκριβῶς ὁ Ἐπιφάνιος ἀναπαράγει ἐν τοῖς ἔργοις του πιστῶς τὴν δεσποτικὴν περὶ Πνεύματος ἁγίου θεολογίαν, ὡς ἐνόησε καὶ ἐδίδαξεν αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία, χρηματίσας καὶ ἐν τούτῳ μάρτυς λαμπρὸς τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ φυλαττομένης ἀποστολικῆς περὶ πίστεως παραδόσεως.

2. Βεβαίως καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου χρησιμοποιουμένη ὁρολογία δὲν εἶναι πάντοτε ἀπηλλαγμένη ἀσαφείας καὶ συγχύσεως. Φράσεις οἷαι «παρ' ἀμφοτέρων», «ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ» δὲν εἶναι πάντοτε ἀπηλλαγμέναι κινδύνων παρεκδοχῆς καὶ παρεξηγήσεως τοῦ εὐσεβοῦς μυστηρίου τῆς πίστεως. Αἱ φράσεις ὅμως αὗται, παραβαλλόμεναι πρὸς τὰς τοῦ ἱεροῦ Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας, καὶ ὀλιγώτεροι εἶναι καὶ εὐχερέστερον δύναται νὰ ἐξομαλυνθοῦν. Κατ' οὐσίαν δὲν πρόκειται καὶ περὶ δυσχερειῶν. Ὡς δύο ἀρχὰς ὁ Ἐπιφάνιος δέχεται σαφῶς καὶ ἀναντιρρήτως τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ἀλλ' ἐκεῖνον μὲν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς αἰδίου ἐκπορεύσεως, τοῦτον δὲ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐγγύου λήψεως. Ἡ περὶ Filioque ἰδέα εἶναι ἐντελῶς ξένη πρὸς τὴν σκέψιν αὐτοῦ. Αἱ ἐκ πρώτης ὄψεως ἐπικίνδυναι ἐκφράσεις αὐτοῦ κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἡ κατ' ἄλλον τρόπον ἐκφρασις τῆς Κυριακῆς περὶ Πνεύματος ἁγίου διδασκαλίας.

3. Τὴν περὶ ἁγίας Τριάδος διδασκαλίαν αὐτοῦ ὁ Ἐπιφάνιος διαμορφῶ ἐκ τοῦ ἀγῶνός του κατὰ τῶν ἀντιτριαδικῶν αἱρέσεων, κατ' ἐξοχὴν δὲ τοῦ Σαβελλίου καὶ τῶν ἀνομοίων. Κατὰ τοῦ Σαβελλίου, ἀπορρίπτοντος τὴν πραγματικότητα τῶν ἐπὶ μέρους προσώπων τῆς Τριαδικῆς θεότητος καὶ ἐκδεχομένου ταῦτα ὡς προσωπεῖα τοῦ ἐνός κατ' οὐσίαν ἀποκαλυπτομένου εἰς τὸν κόσμον Θεοῦ, ὁ Ἐπιφάνιος μετὰ πάθους πολλοῦ καὶ ἀνὰ πᾶν βῆμα ἐξάγει ἐν τοῖς ἔργοις του τὸ ἴδιον τῶν ἐπὶ μέρους ὑποστάσεων τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, τὸν Πατέρα, τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁ Πατὴρ εἶναι Πατὴρ, ὁ Υἱὸς εἶναι Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι Πνεῦμα ἅγιον. Τὰ πρόσωπα δὲν εἶναι ξένα καὶ ἀλλότρια ἀλλήλων, ἀλλ' ἐνοικοῦσι καὶ ἐμπεριχωροῦσιν ἀλλήλα. Παρὰ ταῦτα, ἐν τῷ ἀρρήτῳ τούτῳ πνευματικῷ συνδέσμῳ τῶν προσώπων, ταῦτα δὲν συγχέονται οὐδὲ συμφύρονται ἐν ἀλλήλοις. Ἡ ἀλληλενοικήσις καὶ ἐμπεριχώρησις αὐτῶν τελεῖται ἄνευ συγχύσεως καὶ συναλοιφῆς. Ὑπάρχουσι, λοιπόν, ἐν τῇ Τριαδικῇ θεότητι τρεῖς ἴδιαι καὶ ἐπὶ μέρους ἀσύγχυτοι καὶ ἀδιαίρετοι ὑποστάσεις, ὁ Υἱὸς, ὁ Πατὴρ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Κατὰ δὲ τῶν ἀνομοίων καὶ τῶν συναφῶν αἱρέσεων ἐξάγει μετὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας ἢ τὸ ὁμο-

ούσιον τῶν προσώπων. Οἱ ἀνόμοιοι, ὡς γνωστόν, ἐδέχοντο ἀνομοιότητα φύσεως μεταξὺ τῶν προσώπων τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὸν Ἐπιφάνιον μία τοιαύτη ἀντίληψις καταφθείρει τὸ τριαδικὸν τῆς πίστεως μυστήριον. Ὁ Θεὸς κατ' αὐτὸν εἶναι εἷς. Ἡ θεία οὐσία μία, ἐνιαία καὶ ἀκατάλυτος. Ἐκαστον πρόσωπον τῆς Τριάδος εἶναι φορεὺς τῆς αὐτῆς θείας οὐσίας. Ὁ Πατὴρ εἶναι Θεός, ὁ Υἱὸς εἶναι Θεὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι Θεός. Ἐν τοῖς προσώποις τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ δὲν ὑπάρχει τὸ μεῖζον ἢ τὸ ἔλαττον. Λόγω δὲ τοῦ ὁμοουσίου τὰ πρόσωπα ἔχουσι τὴν αὐτὴν θεῖαν ἐνέργειαν παρὰ Πατρός, δι' Υἱοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι. Εἶναι ὁμότιμα καὶ ἰσοδύναμα. Ἐχουσι τὴν αὐτὴν κυριαρχίαν, τὸ αὐτὸ κράτος, τὴν αὐτὴν δόξαν. Εἰς αὐτὰ ἀνήκει ἡ αὐτὴ τιμὴ καὶ ἡ αὐτὴ λατρεία.

4. Ὡς πρὸς τὰ ὑποστατικὰ ἰδιώματα τῶν προσώπων ὁ Ἐπιφάνιος εἶναι ἐξ ἴσου σαφὴς καὶ κατηγορηματικὸς. Ἐνῶ τὰ ὄντα πάντα προέρχονται ἐκ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, μόνον τὰ πρόσωπα τῆς ἁγίας Τριάδος εὐρίσκονται ὑπεράνω τῶν σχέσεων τούτων. Μόνος ὁ Υἱὸς γεννᾶται αἰδίως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρός. Ὁ τρόπος τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως εἶναι παντελῶς ἀκατάληπτος εἰς τὸν ἄνθρωπον. Τοῦτον γνωρίζουσι μόνον τὰ πρόσωπα τῆς Τριαδικῆς θεότητος. Αἱ σχέσεις τῶν θείων προσώπων εἶναι αἰδίοι καὶ ἀσύγχυτοι, γίνονται δὲ ἄνευ πάθους ἢ κατατομῆς. Ὅ,τι παρατηρεῖται εἰς τὸν φυσικὸν τοῦτον κόσμον ἔνθα αἱ σχέσεις τῶν κτισμάτων τελοῦνται κατὰ πάθος καὶ διαδοχὴν, τοῦτο δέον αὐστηρῶς νὰ ἀποκλεισθῇ ἐκ τῆς ἀπείρου οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Αἱ σχέσεις τῶν θείων προσώπων εἶναι οὐ μόνον ἀπαθεῖς καὶ ἀσύγχυτοι, ἀλλὰ καὶ πέραν πάσης χρονικῆς προόδου καὶ διαδοχῆς. Ἀεῖποτε ὑπῆρξεν ὁ Πατὴρ, αἰεῖποτε ὁ Υἱὸς καὶ αἰεῖποτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἡ ἀρειανικὴ κακοδοξία ἀποτελεῖ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ πλήρη διαστρέβλωσιν τοῦ ἐξ ἀποκαλύψεως θείας περιεχομένου τῆς πίστεως.

5. Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὸ ὑποστατικὸν ἰδίωμα τοῦ Παναγίου Πνεύματος ὁ Ἐπιφάνιος εἶναι ἐξ ἴσου σαφὴς καὶ κατηγορηματικὸς. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρός καὶ λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ὡς πολλάκις ἐτονίσαμεν, ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι ἐπανάληψις τῆς περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας τοῦ Κυρίου. Εἰς τὴν διατύπωσιν αὐτῆς ὁ Ἐπιφάνιος στηρίζεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ἁγίαν Γραφήν. Ἡ ἀῤρεσις ἐν προκειμένῳ δὲν τὸν παρώθησεν εἰς ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας του, καθ' ὅσον κατὰ τὴν ἐποχὴν του ἡ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐτέθη ἐν ἀμφιβόλῳ ὑπὸ τῆς αἰρετικῆς παραχαράξεως καὶ πλάνης. Καὶ τὴν μὲν θεότητα τοῦ Πνεύματος προσβληθεῖσαν πολλαχῶς ὑπὸ τῶν πνευματομάχων, ὑποστηρίζει σθεναρῶς ὁ Ἐπιφάνιος. Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως ὅμως τοῦ Παρακλήτου ἐπαναλαμβάνει ἀπλῶς τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας τῆς παραδόσεως.

6. Ἡ ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποτελεῖ τὸ ἰδιαίτερον ὑποστατικὸν ἰδίωμα αὐτοῦ, ὅπερ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν γέννησιν, ἥτοι τὸ ὑποστατικὸν ἰδίωμα τοῦ Λόγου. Τὸ Πνεῦμα εἶναι Πνεῦμα ἅγιον, οὐδαμῶς συγγεόμενον πρὸς τε τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα. Δὲν εἶναι προπάτορον, οὔτε ἀυτάδελφον, οὔτε ἕγγονον (τοῦ Πατρὸς). Εἶναι Πνεῦμα θεῖον ἐκπορευόμενον ἐκ Πατρὸς. Δὲν εἶναι πεποιημένον, ἀλλ' ὑπάρχει αἰδίως παρὰ τῷ Πατρί. Δὲν συγκαταριθμεῖται μεταξὺ τῶν ἄλλων πνευμάτων, τῶν ὑπὸ τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ πεποιημένων. Εἶναι τὸ ἀνώτατον καὶ ὕψιστον Πνεῦμα, ὁ οὐράνιος Παράκλητος, Θεὸς ἀληθὴς καὶ πραγματικὸς, ἐκπορευόμενος παρὰ Πατρὸς ἄνευ πάθους καὶ κατατομῆς.

7. Τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀσυγχύτως καὶ ἀπαθῶς προχέμενον Πνεῦμα λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' εἶναι Πνεῦμα Υἱοῦ, ὃν τρόπον εἶναι καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς. Ὡς βᾶσις τοῦ χαρακτηρισμοῦ τούτου τοῦ Πνεύματος λαμβάνεται ἀσφαλῶς τὸ ὁμοούσιον αὐτοῦ πρὸς τε τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα. Τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καθ' ὅσον φέρει τὴν αὐτὴν οὐσίαν, εἶναι ὁμοούσιον αὐτοῖς. Εἶναι ὅμως Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ δι' ἓνα ἄλλον λόγον, ἥτοι καθόσον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ πρόθεσις ἐκ ἀναφερομένη εἰς τε τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, δηλοῖ ἀκριβῶς τὴν κεφαλαιώδη ταύτην σχέσιν τοῦ Πνεύματος, ὅτι δηλαδὴ προέρχεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ λαμβάνει παραλλήλως ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Πρόσδος καὶ λῆψις εἶναι οἱ δύο πόλοι πέραξ τῶν ὁποίων στρέφεται ἡ περὶ Πνεύματος ἁγίου διδασκαλία τοῦ Ἐπιφανίου. Καὶ ἡ μὲν ἐκπόρευσις εἶναι σχέσις αἰδίου, ἐνῶ ἡ λῆψις ἀναφέρεται εἰς τὸ πεδῖον τῶν ἐξωτερικῶν ἐνεργειῶν τῆς Θεότητος. Ἡ λῆψις ἐκφέρεται συνωνύμως καὶ ὡς χορήγησις τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ τελευταία αὕτη διατύπωσις ἀπαντᾷ σπανιώτατα παρὰ τῷ Ἐπιφανίῳ. Οὐχ ἥττον ὅμως φέρει τὴν αὐτὴν ἀπολύτως ἔννοιαν, οἷαν καὶ ἡ ἐξ Υἱοῦ λῆψις τοῦ Πνεύματος.

8. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκπορευόμενον αἰδίως παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ λαμβάνον ἐξ Υἱοῦ, εἶναι πηγὴ ἐκ πηγῆς (τοῦ Υἱοῦ), ὃν τρόπον καὶ ὁ Υἱὸς εἶναι πηγὴ ἐκ πηγῆς (τοῦ Πατρὸς). Τοῦτο λέγεται ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου τόσον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὁμοουσίου, ὅσον καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐκπορεύσεως καὶ λήψεως. Τὸ Πνεῦμα προέρχεται παρ' ἀμφοτέρων, ἐν οἷα ἀκριβῶς ἐννοίᾳ καλεῖται καὶ πηγὴ ἐκ πηγῆς. Αἱ φράσεις βεβαίως αὗται εἶναι δυνατὸν νὰ παρεξηγηθῶν. Τὸ ὅλον ὅμως πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐπιφανίου ἀποκλείει ἐν τοιοῦτον ἐνδεχόμενον. Οὐδὲ ἔχνος τῆς περὶ Filioque διδασκαλίας ἀπαντᾷ ἐν τῇ σκέψει αὐτοῦ. Ἡ περὶ Πνεύματος ἁγίου διδασκαλία του εἶναι αὐστηρῶς παραδοσιακὴ καὶ ὀρθόδοξος. Ἐν τῇ Τριάδι ὁ Ἐπιφάνιος ἀποδέχεται τὴν ὀρθόδοξον

μοναρχίαν, ἥτοι τὴν ἐκ τῆς πηγαίας θεότητος τοῦ Πατρὸς προέλευσιν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Πέραν τούτου οὐδὲν ἀπολύτως διατυπώνει.

Τέλος τὸ ἔργον τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι ἁγιαστικὸν καὶ φωτιστικόν. Καὶ σύνολος μὲν ἡ Τριάς εἶναι φῶς ἄκτιστον καὶ θεῖον. Ὅμως τὸ φῶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἀνακύπτει, εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον φωτίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τελειοῖ ἐπὶ τῆς γῆς τὸ λυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Χριστοῦ.